928
W2
Ω.2

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร

๑๐ สิงหาคม ๒๕๐๗

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

(อู่ พรรธนะแพทย์)

ชาตะ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๓

มรณะ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

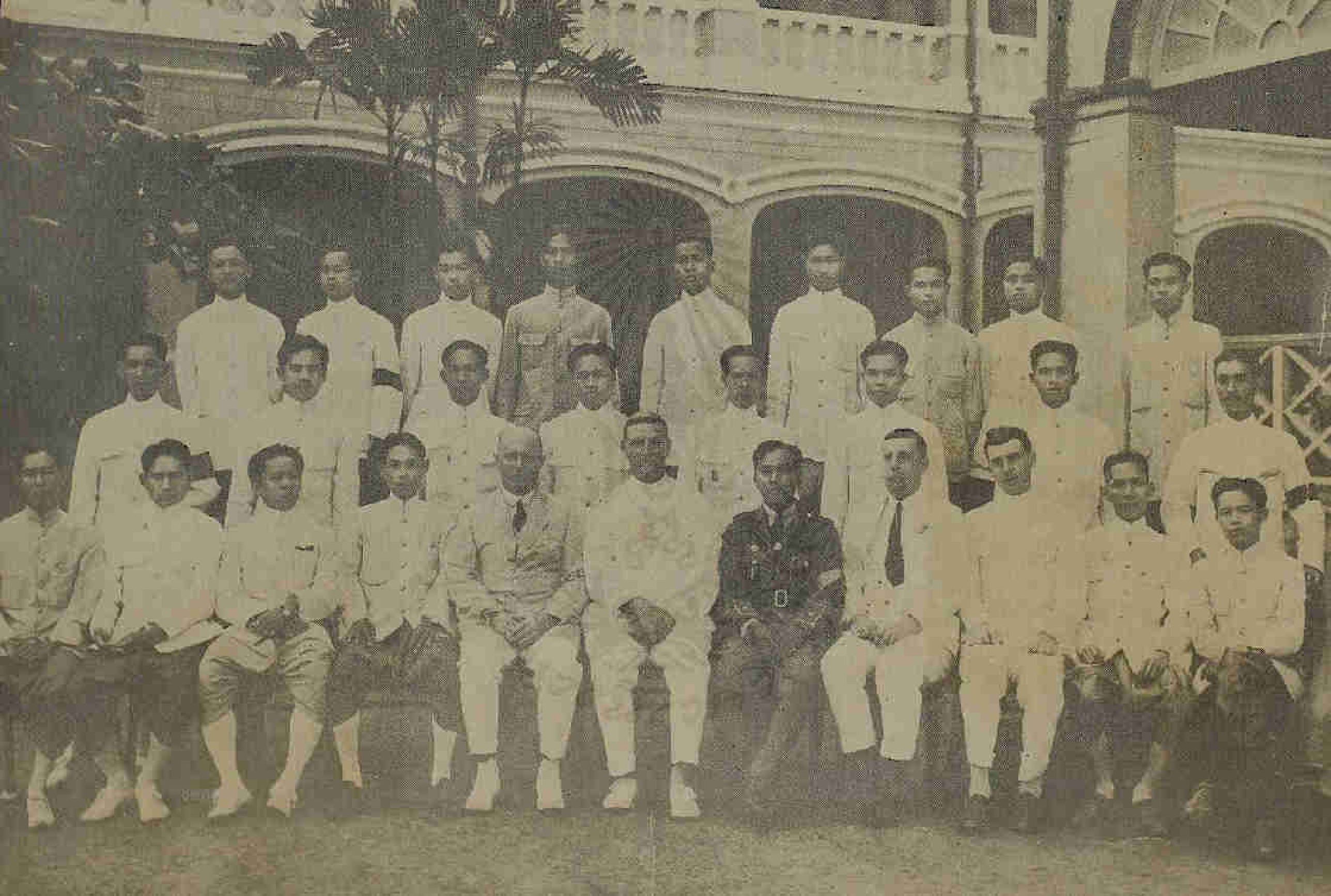

รายชื่อเรียงตามลำดับจากซ้ายไปขวา

แถวที่ ๑ นายสวัสดิ์ หัพนานนท์, ม.ล. พันธ์ สิริวงศ์, หลวงกวีจรรยาวิโรจน์, นายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา, หลวงประโมทย์จรรยาวิภาช, นายรังษี เทพหัสดิน ณ อยุธยา, หลวงลือลำศาสตร์, นายปู เปลี่ยนสายสืบ, ขุนสิขสุนทร.

แถวที่ ๒ นายนารถ โพธิประสาท, นายช้วน ช. สรพงศ์, นายชิต สุวรรณะโสภณ, ขุนจำนงพิทยประสาท, ขุนกิตติวุฒิ, นายหล่อ เสถียรสุนทร, ขุนวิจิตรพาหนะการ, หลวงเสขสุนทร.

แถวที่ ๓ หลวงทรงวิทยาศาสตร์, หลวงปิยวิทยาการ, พระปวโรฬารวิทยา, หลวงชูวิชากร, นายอี. เจ. กอดเฟรย์, นายนอร์แมน ซัตตัน, พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน, นายเอ. จี. โบมองต์, นายเอม. พี. ดีน, หลวงอนุภาณศิษยานุศิษย์, พระเรียมวิรัชชพากย์, พระภิกษุโอ่ อรรณพเพ็ชร์.

สารบัญ

	หน้า
ประวัติ อำมาตย์เอก พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน	๑
พระยาพณิชยศาสตร์วิธานกับสภากาชาดไทย ศรีธรรมาธิเบศ	๑๓
ไว้อาลัยแก่พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน พล. อิ. ราม	๑๗
ไว้อาลัย ยิ้น มาลากุล	๑๙
อาลัย ว. ชยางกูร	๒๑
แด่เจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิธาน เสฐียรโกเศศ	๒๒
ไว้อาลัยแด่พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน หลวงโศภนพิทยาภรณ์	๒๓
คำไว้อาลัย สุรีน ชุนตระกูล	๒๖
คำไว้อาลัยของพระพณิชยสารวิเทศ พระพณิชยสารวิเทศ	๒๗
สิ่งละอันพันละน้อยเกี่ยวกับเจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิธาน ธนสาสน์พณิชยการ	๓๑
การเล่นของลูกเสือ หลวงพณิชยศาสตร์วิธาน	๔๑

ประวัติ

อำมาตย์เอก พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

(อู๋ พรรธนะแพทย์)

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน นามเดิม อู๋ เป็นบุตรขุนนัยนเวช (เจริญ พรรธนะแพทย์) และนางนัยนเวช (ปุ่ย พรรธนะแพทย์) เกิดเมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ จุลศักราช ๑๒๕๒ ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ ณ บ้านเลขที่ ๓๐๙๕ หน้าวัดทพลิการาม ตำบลสำราญราษฎร์ อำเภอสำราญราษฎร์ จังหวัดพระนคร

การศึกษา เมื่อเยาว์วัย พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้เรียนหนังสือกับพระอาจารย์นนท์ สำนักวัดราชนัดดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ครั้นสอบไล่ได้ประโยค ๑ ชั้น ๓ แล้ว ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนของกรมหลวงวรเสยฐ์สุดาและโรงเรียนวัดสุทัศนเทพวรารามตามลำดับ สอบได้ประโยค ๒ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรมัธยมพิเศษ โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ แล้วสมัครเป็นนักเรียนสอนที่โรงเรียนเบญจมบพิตร สังกัดกรมศึกษาธิการ ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๓๐ บาท นอกจากนี้ยังได้ทำงานพิเศษเป็นครูสโมสรอังกฤษ สามัคยาจารย์สมาคม ได้เงินเดือน ๒๐ บาท ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒

ระหว่างที่เป็นนักเรียนสอน พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ทำการสอนได้ผลดี และเป็นนักกีฬาที่เล่นฟุตบอลดีด้วย กรมศึกษาธิการจึงคัดเลือกส่งไปศึกษาวิชาต่อ ณ ประเทศอังกฤษตามเงื่อนไขที่แจ้งอยู่ในหนังสือลงวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ มีใบถึงบิดาพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ว่า "ด้วยนายอู๋ บุตรท่านได้เล่าเรียน

วิชาภาษาอังกฤษอยู่ในโรงเรียนมัธยมภาษา "เทพศิรินทร์" สำเร็จตลอดตามหลักสูตรของโรงเรียน นับว่าเป็นผู้มีความรู้สูงแล้ว บัดนี้สมัครจะเล่าเรียนวิชาครูต่อไป กรมศึกษาธิการจึงได้จัดการทดลองเพื่อตรวจความรู้ ว่าจะสมควรหรือไม่ ได้ทดลองในการสอน เห็นว่าจะเป็นครูได้ จึงเห็นควรจะส่งไปเรียน ณ ประเทศยุโรป เหตุฉะนั้นกรมศึกษาธิการขอทราบว่า

๑. ท่านจะยอมให้นายอู๋ ออกไปเรียนตามที่กรมศึกษาธิการจะจัดการหรือไม่

๒. ถ้าท่านยอมให้ไปในเวลาที่เล่าเรียนอยู่ ณ ประเทศยุโรปนั้น ส่วนค่าใช้จ่ายที่จำเป็นทั้งปวง มีค่าเดินทาง ค่าเล่าเรียน ค่าเครื่องแต่งตัว เป็นต้น เป็นของรัฐบาลจะจัดให้ ซึ่งทูตและผู้จัดการนักเรียน ณ ที่นั้นจะเป็นผู้จัด แต่นอกจากที่ทูตและผู้จัดการเล่าเรียนในที่นั้นได้จัดให้แล้ว ถ้านายอู๋ จะใช้จ่ายเงินทองให้เหลือเฟือไปกว่าความจำเป็น ต้องนับว่าเป็นส่วนตัวทั้งสิ้น และเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองนักเรียนจะต้องรับผิดชอบในข้อนี้

๓. เมื่อนายอู๋ กำลังเล่าเรียนอยู่ก็ดี หรือเล่าเรียนสำเร็จแล้วก็ดี จะโยกย้ายสังกัดไม่ได้และเมื่อเรียนสำเร็จแล้ว จะต้องกลับมารับราชการในกรมศึกษาธิการไม่น้อยกว่า ๑ ปี เว้นแต่กรมศึกษาธิการจะอนุญาตให้ย้ายไปที่ใด เมื่อใด จึงจะย้ายไปได้

ถ้าแหละท่านรับรองตามข้อความทั้ง ๓ ข้อนี้ได้แล้ว กรมศึกษาธิการจะได้จัดส่งนายอู๋ ออกไปเล่าเรียนในเร็ว ๆ นี้ ขอให้จดหมายตอบมาให้ทราบด้วย

อนึ่งขอชี้แจงให้ทราบว่า การใช้จ่ายเงินทองที่รัฐบาลให้ในส่วนจำเป็นนั้นนับว่าเป็นการพอเพียงตามสมควรอยู่แล้ว นอกจากนั้นตามธรรมดาของนักเรียนที่มักจะขอร้องมายังผู้ปกครอง ก็สำหรับใช้สอยในสิ่งที่ไม่จำเป็นเท่านั้น ซึ่งเป็นข้อรังเกียจของครู และผู้จัดการ เพราะเงิน ว่าตามธรรมดาย่อมเป็นสิ่งที่ทำให้คนหนุ่มดำเนินไปในทางเสียโดยง่าย เหตุฉะนั้นไม่ควรตามใจนัก แต่ถ้าอดไม่ได้จะให้บ้าง ก็ขออย่าให้ส่งตรงไปให้แก่ตัว ควรส่งไปยังราชทูต ขอให้ราชทูต หรือผู้จัดการข้างโน้นรักษา

ไว้ให้ใช้จ่ายแต่ในสิ่งที่สมควรจึงจะเป็นการดี" ทั้งนี้ บิดาพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้ทรงตกลงด้วย

ในตอนต้น พ.ศ. ๒๔๕๒ พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้ออกเดินทางไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ รายงานฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๕๒ กล่าวว่า พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้มาถึงประเทศอังกฤษเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๒ และได้อยู่ในกรุงลอนดอนเป็นเวลา ๕ สัปดาห์ ในระยะเวลานั้นได้เรียนภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส คณิตศาสตร์ และความรู้ทั่วไปกับนายเบนส์ แบคคอก ต่อมาได้ไปพักผ่อนฤดูร้อนอยู่กับนายเออร์เกอ ครูโรงเรียนแฮลเลย์เบอรี่ และเรียนวิชาต่าง ๆ เพิ่มเติมกับครูผู้นี้ ครั้นโรงเรียนเปิดภาคเรียนใหม่ พระยาพณิชยศาสตร์วิธานเข้าเรียนที่โรงเรียนเฟลสเต็ด แล้วเข้าพำนักอยู่ในหอเอลวิน และทางโรงเรียนได้จัดให้เข้าเรียนในชั้น อี. ๔ นอกจากเรียนวิชาภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ ในชั้นแล้ว ยังได้เรียนพิเศษ วิชาภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นส่วนใหญ่ สัปดาห์ละ ๖ ชั่วโมงกับครูเฉพาะตัว ผู้ดูแลนักเรียนไทยได้ให้ความเห็นในรายงานว่า พระยาพณิชยศาสตร์วิธานเรียนได้ดี แต่เป็นคนที่ใจร้อนอยู่บ้างในการเรียน และคงจะเรียนได้ดีขึ้น เมื่อมีความเคยชินกับชีวิตของชาวอังกฤษ พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน จะได้เข้าสอบเพื่อรับประกาศนียบัตรของคอลเลชปริเซพเตอร์ในปีต่อไป

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เรียนอยู่ที่โรงเรียนเฟลสเต็ด จนถึงสิ้นภาคฤดูร้อน พ.ศ. ๒๔๕๓ (กรกฎาคม) แล้วออกจากโรงเรียนไปอยู่กับนายพีตซ์เยอรลัด ครูกวดวิชาที่เมืองโฟกสโตน และเรียนวิชาเพิ่มเติม ที่โรงเรียนเบ็คฟอร์ดเฮาส์อีกด้วย ครั้นถึงเดือนธันวาคม ก็สอบได้ประกาศนียบัตรชั้นหนึ่งของคอลเลชปริเซพเตอร์ ในวิชาไวยากรณ์ และวรรณคดีอังกฤษ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เลขคณิต พีชคณิต ตรีโกณอเมติก การวัดหาเนื้อที่ เรขาคณิต และภาษาฝรั่งเศส จึงพร้อมที่จะเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัย

เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระยาพณิชยศาสตร์วิธานเริ่มศึกษาวิชาครูและวิชาพาณิชยศาสตร์ ณ วิทยาลัยเรดดิง ซึ่งอยู่ในเครือมหาวิทยาลัยลอนดอน

ในสมัยนั้น ในชั้นแรกพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ดูเหมือนจะข้องใจที่จะต้องเรียนวิชาครูด้วย ดังปรากฏในหนังสือลงวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

"วันนี้เกล้า ฯ ได้รับข่าวจากเดอแนลฮูม แจ้งว่าเกล้า ฯ จะต้องศึกษาทางพาณิชกรรม ตามคำสั่งของกรมศึกษา กรุงเทพ ฯ ความจริงเดอแนลฮูมพึงแจ้งให้เกล้า ฯ ทราบเหตุนี้ เมื่อเดือนที่แล้วมานี้เอง เกล้า ฯ หาทราบก่อนเมื่อเขียนไปขอคำสั่งมิได้เป็นความคิดของท่านเดอแนลก่อน

เมื่อคำสั่งตกมาแล้วดังนี้จำเป็นต้องเกล้า ฯ ปฏิบัติตาม แต่เกล้า ฯ ยังสงสัยอยู่ว่า การศึกษาวิชาครูจะงดเสียหรือจะคงอยู่อย่างเดิม เกล้า ฯ ได้เขียนไปถามท่านเดอแนลแล้ว เมื่อได้ข่าวอย่างไรจะกราบเรียนพระเดชพระคุณ ภายหลัง

ตามความรู้สึกของเกล้า ฯ เห็นว่า ถ้าจะศึกษาทางพาณิชกรรมแล้ว วิชาครูควรงดเสีย (ที่จริงเกล้า ฯ พึงสมัครเรียนวิชาครูที่ University College Reading เมื่อเดือนที่แล้วมานี้เอง) วิชาพาณิชกรรม เกล้า ฯ ก็รสชอบ และยินดีที่จะได้ศึกษาวิชานี้

วิชาพาณิชการ ต้องการความรู้ทางภาษามากกว่าอย่างอื่น เกล้า ฯ ก็ได้เริ่มศึกษาภาษาฝรั่งเศสมาแล้ว แต่จะมีโอกาสรู้ได้ดีพอต้องการ ก็ต้องอาศัยอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ในฝูงชนฝรั่งเศสนาน ๆ นี่เป็นครั้งแรกที่เกล้า ฯ มาโยลิเตในประเทศนี้ แต่จะอยู่ได้เพียงเวลา ๒ เดือนเท่านั้น

ถ้าจะศึกษาวิชาพาณิชการแล้ว เกล้า ฯ เห็นว่าควรจะอยู่ศึกษาภาษาฝรั่งเศสในประเทศฝรั่งเศสอย่างน้อยที่สุดสัก ๖ เดือน หรือปีหนึ่ง เมื่อต่อไป เมื่อวิชาทางภาษานี้พอเป็นหลักดีแล้ว จะขนุญาตให้เกล้า ฯ ศึกษาภาษาเยอรมัน ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์สำคัญของพาณิชการในประเทศเรา เกล้า ฯ จะมีความเต็มใจศึกษาภาษานี้เหมือนกัน การเรียนภาษาต้องอาศัยอยู่ในบ้านเมืองซึ่งฝูงชนพูดภาษานั้น ๆ จึงจะทำให้ความรู้ดำเนินเร็วขึ้น ตามความเห็นที่เกล้าฯ กราบเรียนมาน หาทราบเกล้า ฯ ไม่ว่าจะเป็นความเห็นดีหรือประการใด

เกล้า ฯ หาทราบเกล้า ฯ ไม่ว่า ถ้าจะศึกษาทางพาณิชการ จะต้องอยู่ในประเทศอังกฤษนานตลอดเวลา (๓ ปี ?) ตามหลักสูตรของคอลเลจ หรือไม่ ที่เกล้า ฯ เขียนไปถามผู้ปกครองดู ไม่ได้กล่าวถึงความคิดของเกล้า ฯ ดังที่กราบเรียนมานี้."

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ปลัดกระทรวงธรรมการ จึงมีหนังสือชี้แจงให้พระยาพณิชยศาสตร์วิธานทราบดังนี้

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๙ เดือน สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐

ถึง นายอู่

จดหมายลงวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๐ ชี้แจงไปด้วยเรื่องที่นายพันเอก ซี. วี. ฮยูม จะให้เรียนวิชาพาณิชการ นั้น ทราบแล้ว

เวลานี้กรมศึกษาธิการกำลังจะจัดตั้งโรงเรียนการค้าขาย นายพันเอก ซี. วี. ฮยูม รายงานไปว่า ถ้านายอู่มีนิสัยทางนี้ จะให้เรียนหรือไม่ กระทรวงธรรมการได้ตอบมาว่าถ้ามีนิสัยก็ให้เรียน แต่ขอให้เข้าใจว่าการที่กระทรวงให้นายอู่ เรียนวิชาค้าขายนั้น ไม่ใช่ให้เรียนแล้วกลับไปเป็นพ่อค้า ต้องการให้เรียนแล้วกลับไปเป็นครูสอนวิชานี้ เพราะฉะนั้นจะทิ้งวิชาครูเสียไม่ได้เป็นอันขาด กับการที่จะไปอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมันนี นั้นก็จำเป็นแต่สำหรับคนที่จะเป็นพ่อค้าอีก ไม่ใคร่จำเป็นสำหรับผู้ที่จะมาเป็นครูสอนวิชาพาณิชการนัก แต่ถ้าเรียนวิชาค้าขายต้องการเวลาอีกปีหนึ่ง จะอยู่ต่อไปได้หรือไม่ ถ้าอยู่ไม่ได้จะกลับเพียงจบวิชาครูแล้วก็ได้ แต่อย่างไรก็ดี ในเรื่องการเรียนของนายอู่ กระทรวงจะได้สั่งมาทาง นายพันเอก ซี. วี. ฮยูม ให้พิเคราะห์ให้พึงคำสั่งนายพันเอก ซี. วี. ฮยูม เถิด." พระยาพณิชยศาสตร์วิธานปฏิบัติตามคำสั่งของกระทรวงธรรมการ ได้ศึกษาวิชาครูและวิชาพาณิชยศาสตร์ จนสอบได้ชั้นปริญญาพาณิชยศาสตร์ (Diploma in Commerce) ของวิทยาลัยเรดดิ้ง นอกจากนี้ ยังได้รับรางวัลในวิชาต่าง ๆ ด้านการค้า (Commercial subjects) รายงานฉบับสุดท้ายของวิทยาลัยเรดดิ้ง กล่าวว่า

"กิริยาท่าทางอย่างเป็นกันเองของเขาควรจะช่วยให้เขาสอนได้ดีในประเทศของเขา เขาพูดได้ชัดเจน และ จัดข้อเท็จจริงต่าง ๆ ได้ดี เขามีความประพฤติดี และควรจะมีอนาคตที่นำไปสู่ความสำเร็จ"

"His easy and sympathetic manner should enable him to teach well in his own country. His speech is lucid, and his facts well arranged. His conduct was good, and he should have a successful future."

พระยาพณิชยศาสตร์วิธานได้ฝึกงานอยู่ในประเทศอังกฤษอีก ๖ เดือน เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ (พ.ศ. ๒๔๕๘) ได้ออกเดินทางจากประเทศอังกฤษมากับเรืออังกฤษ ชื่อ "มอเรีย" กลับประเทศไทย อัครราชทูตไทย ประจำประเทศอังกฤษ ได้มีหนังสือลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ รายงานการศึกษาของพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ดังต่อไปนี้

"บัดนี้ มิสเตอร์ อาร์เธอร์ ทำการแทนผู้จัดการเล่าเรียนนักเรียน ชั่วคราว ได้ทำรายงานเล่าเรียนของนายอู๋ มายิ้น มีใจความว่า นายอู๋ ได้อพยพมาเล่าเรียนในประเทศอังกฤษ จนกระทั่งกลับเป็นเวลา ๕ ปีครึ่ง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๑ นายอู๋ ได้เข้าเรียนวิชาการค้าขายที่มหาวิทยาลัย เมืองเบรดฟิงจนถึงปี ค.ศ. ๑๙๑๔ นายอู๋ ได้เรียนสำเร็จตามหลักสูตรได้ดีแสดงรับประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยนั้น และได้รับความชมเชยของอาจารย์ใหญ่ ในมหาวิทยาลัยว่า เรียนดีมาก"

การรับราชการที่กระทรวงศึกษาธิการ พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เดินทางกลับจากประเทศอังกฤษ ถึง พระนคร และกระทรวงศึกษาธิการบรรจุให้เป็นอาจารย์โรงเรียนพาณิชยการ วัดมหาพฤฒาราม เงินเดือน ๑๕๙ บาท เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ทำการสอนเป็นผลดีและปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเรียบร้อย เป็นที่พอใจแก่กระทรวงศึกษาธิการ จึงได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นลำดับ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ประจำกองบัญชาการกระทรวงศึกษาธิการ ต่อมาเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ครั้นวันที่ ๑๒

ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้เลื่อนขึ้นเป็นว่าที่หัวหน้ากองสอบไล่ แล้วเป็นหัวหน้ากองสอบไล่ กรมศึกษาธิการ และอยู่ในตำแหน่งนี้เป็นเวลา ๕ ปี จึงได้พ้นจากหน้าที่ในกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งในเวลานั้นเรียกกันว่า กระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

ระหว่างรับราชการอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ พระยาพณิชยศาสตร์วิจาน ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเงินเดือนดังต่อไปนี้

ยศ	เป็นรองอำมาตย์เอก	๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘
	อำมาตย์ตรี	๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙
	อำมาตย์โท	๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐
	อำมาตย์เอก	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖
บรรดาศักดิ์	เป็นหลวงพณิชยศาสตร์วิจาน	๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘
	พระพณิชยศาสตร์วิจาน	๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓
	พระยาพณิชยศาสตร์วิจาน	๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖
เครื่องราชอิสริยาภรณ์	มงกุฎไทยชั้นที่ ๔ จตุรถาภรณ์	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐
	รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ ว.ป.ร.	๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐
	รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๔ ว.ป.ร.	๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔
	มงกุฎไทยชั้นที่ ๓ ตริตาภรณ์	๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗

เงินเดือน พ.ศ. ๒๔๕๘	๓๕๕ บาท
พ.ศ. ๒๔๕๙	๒๑๕ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๑	๒๕๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๒	๓๐๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๓	๓๒๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๕	๓๔๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๖	๔๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๖๗	๔๒๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๘	๔๖๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๖๙	๕๐๐ บาท

(ยังมีใน พ.ศ. ๒๔๗๐ สภากาชาดไทย มอบเงินเดือน ๖,๐๐๐ บาท ไว้ ทางกระทรวงธรรมการให้จ่ายสำหรับเงินเดือนพระยาพณิชยศาสตร์วิจาน

เมื่อพระยาพณิชยศาสตร์วิจาน พ้นจากหน้าที่ในกระทรวงธรรมการ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๗๐ แล้ว เงินเดือนสำหรับพระยาพณิชยศาสตร์วิจาน คงเหลืออยู่ ๓ เดือน ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นเงิน ๑,๕๐๐ บาท สภากาชาดไทยจึงได้เรียกคืนไปจ่ายให้พระยาพณิชยศาสตร์วิจาน ทางสภากาชาดไทย โดยตรงต่อมา

พระยาพณิชยศาสตร์วิจาน เริ่มทำงานช่วย ทาง สภากาชาดไทย ตั้งแต่ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ใน หน้าที่ ประจำกอง อนุสภากาชาดไทย ถึง พ.ศ. ๒๔๗๐ สันนิบาตสภากาชาดให้เงินอุดหนุนสภากาชาดไทย สำหรับตำแหน่งเลขานุการ อนุ-สภากาชาดไทย เป็นประเทือน ๕๐๐ ปอนด์ สภากาชาดไทย จึงได้มอบเงินเดือนพระยาพณิชยศาสตร์วิจาน ในตำแหน่งเลขานุการกองอนุสภากาชาดไทยไว้ให้กระทรวงธรรมการจ่ายดังกล่าว)

ราชการพิเศษ พระยาพณิชยศาสตร์วิจาน ได้ปฏิบัติหน้าที่ ราชการหลายอย่าง เมื่อระบบราชการอยู่ในเวลานั้น ได้ช่วยเหลือสภากรรมการจัดการลูกเสือ เช่น ร่างรายงานประจำปีของการลูกเสือเป็นภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ได้ประจำการในกรมเสือป่าเสนาหลวง และได้เลื่อนยศทางการเสือป่าขึ้นเป็นลำดับ

นายหมู่ตรี	พ.ศ. ๒๔๕๙
นายหมวดตรี	พ.ศ. ๒๔๖๑
นายหมวดโท	พ.ศ. ๒๔๖๓
นายหมวดเอก	พ.ศ. ๒๔๖๕
นายกองตรี	พ.ศ. ๒๔๖๖

อนึ่ง พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้สนใจในกิจการเป็นพิเศษเกี่ยวกับกีฬา และการแข่งขันฟุตบอลในพระบรมราชูปถัมภ์ และได้ทำงานในด้านนี้ได้ดีเด่น จนได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ คือ

เป็นเลขาธิการสามัคยาจารย์สมาคม	พ.ศ. ๒๔๖๓ – ๒๔๗๐
กรรมการคณะฟุตบอลไทย	พ.ศ. ๒๔๖๒
เหรัญญิกคณะฟุตบอลไทย	พ.ศ. ๒๔๖๓
อนุกรรมการตัดสินฟุตบอล	พ.ศ. ๒๔๖๔
เลขาธิการคณะฟุตบอลไทย	พ.ศ. ๒๔๖๕
นายกกรรมการฟุตบอลกระทรวงศึกษาธิการ	พ.ศ. ๒๔๖๕

เกี่ยวกับการแข่งขันฟุตบอล พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้ตั้งสนามเป็นผู้ตัดสินหลายครั้ง และในการตัดสินครั้งสำคัญ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ตัดสินจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย ทรงมีพระกรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น แก่พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน พระราชทานบ้านที่ชอย วัดมหาพฤฒาราม ให้อยู่มาเป็นเวลาหลายปี

การทำงานที่สภากาชาดไทย พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ดำรงตำแหน่งเลขานุการกองอนุสภากาชาด และประจำกองบำนวยการสภากาชาดไทย เงินเดือน ๕๐๐ บาท ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ ถึงเดือน กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อมาเนื่องจากมีการปรับปรุงจำนวนเจ้าหน้าที่เพื่อประหยัดรายจ่าย ทางสภากาชาดไทยจึงได้แต่งตั้งให้พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เป็นหัวหน้าสำนักงานกลางรับเงินเดือน ในอัตราใหม่ดังต่อไปนี้

ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕	ได้เงินเดือน ๔๐๐ บาท
ตั้งแต่วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖	เงินเดือน ๔๕๐ บาท
ตั้งแต่วันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕	เงินเดือน ๔๕๐ บาท
ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๑	เงินเดือน ๔๐๐ บาท

ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ เงินเดือน ๕๕๐ บาท
ตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เงินเดือน ๖๐๐ บาท
ตั้งแต่วันที่ ๔ มีนาคม – ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ เงินเดือน ๖๕๐ บาท

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ลาออกจากตำแหน่งหัวหน้ากองกลาง เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ระหว่างที่ทำงานที่สภากาชาดไทย พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๕

การทำงานเมื่อออกจากสภากาชาดไทยแล้ว พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน มีความรู้ภาษาไทย และภาษาอังกฤษดี ประกอบกับมีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารี จึงได้มีผู้ที่เคารพรักท่านขอร้องให้ท่านตงทำงานที่ท่านถนัดโดยเฉพาะเกี่ยวกับการแปล ท่านก็ยินดีที่จะทำงาน จึงได้ทำงานในตำแหน่งผู้วิเคราะห์ข่าว (News Analysist) ที่สำนักข่าวสารอเมริกัน ถนนเพชรบุรี ตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ตรันถึงเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๕ ท่านออกจากงานที่สำนักข่าวสารอเมริกัน เพราะว่าสำนักข่าวสารอเมริกันเปลี่ยนวิธีดำเนินงาน เหมาให้บริษัทกมุตรับทำการแปลและบริษัทก็ได้ให้ท่านทำงานร่วมอยู่ต่อไป ตรันถึงเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๙๖ ท่านได้กลับเข้าทำงานในสำนักข่าวสารอเมริกันตามเดิม มีหน้าที่แปล เพราะว่าสำนักข่าวสารอเมริกันจัดการแปลเสียเอง ตรันวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ท่านก็พ้นจากตำแหน่งในสำนักงานข่าวสารอเมริกัน แล้วได้เข้าทำงานในสำนักงานองค์การสนธิสัญญาของกันเอเชียตาเฉนย์ (สปอ. หรือ SEATO) ในตำแหน่งพนักงานแปล ต่อมาเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๑ ท่านพ้นจากหน้าที่ สปอ. เนื่องจาก ข้อบังคับกำหนดชายุผู้ทำงานในองค์การนั้น

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน มีความชำนาญเป็นอย่างดี ในการออกสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้ทำงานในด้านนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๙ ด้วยเหตุนี้สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล จึงได้มีคำสั่งให้เข้าทำงานในตำแหน่งประจำกองกลาง ตั้งแต่วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมา จนถึงวันที่ถึงแก่ชนิจกรรม

รัฐบาลของ จอมพล ท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พิจารณาว่าท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการศึกษา จึงได้แต่งตั้งเป็นกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ นอกจากการเข้าร่วมประชุมสภาการศึกษาแห่งชาติตามปกติ ท่านยังได้เป็นอนุกรรมการหาเงินของสภาการศึกษาแห่งชาติ

พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์ ได้รับยกย่องว่าเป็นนักประพันธ์ ชั้นเยี่ยมผู้หนึ่ง ใช้นามปากกาว่า "พรรณนะแพทย์" ได้แต่งและแปลหนังสือไว้มากเรื่อง เช่น นิยายวิกรมาทิตย์ ที่แต่งและแปลรวมกับ นาคะประทีป (พระสารประเสริฐ) ก็มีเช่น เรื่อง เชิค-สเปียร์ ของ ชาร์ลสแลมบ์ ส่วนใหญ่ลงพิมพ์ในหนังสือสามัคยาจารย์ และนิตยสารต่าง ๆ นอกจากนี้ ท่านยังได้แต่งแบบเรียนที่ใช้ในโรงเรียนต่าง ๆ เช่น หนังสือ "สำนวนอังกฤษเป็นไทย" เป็นต้น

พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์ ได้เข้าประกอบพิธีมงคลสมรสกับคุณหญิงชื่อย พณิชยศาสตร์วิจารณ์ และมีบุตรธิดากับคุณหญิงชื่อย คุณสมปอง และคุณแส คือ

๑. นายกิ่ง พรรณนะแพทย์ (ถึงแก่กรรม)
๒. เด็กหญิงนิรา พรรณนะแพทย์ (ถึงแก่กรรม)
๓. นายชัยเลิศ พรรณนะแพทย์
๔. นายชูศิลป์ พรรณนะแพทย์
๕. เด็กชายพณิชย พรรณนะแพทย์ (ถึงแก่กรรม)
๖. เด็กชาย ไม่มีชื่อ (ถึงแก่กรรม)
๗. นางสาวอินยา พรรณนะแพทย์
๘. นายประณีย์ พรรณนะแพทย์ (ถึงแก่กรรม)
๙. นางสาวจารุส (พรรณี) พรรณนะแพทย์
๑๐. นางศิวา พรรณนะแพทย์
๑๑. นางนุศ ศิริวางกร ณ อยุธยา
๑๒. นายจารุจิตร (นิทัศน์) พรรณนะแพทย์
๑๓. นายชวิตเชาว์ (นิเทศ) พรรณนะแพทย์
๑๔. นายไชสิน (เชียร) พรรณนะแพทย์

ในบั้นปลายชีวิตของท่าน ท่านมีโชคดีที่ได้คุณหญิงเสงี่ยมจิต คอยประคับประคองปรนนิบัติ ท่านจึงมีร่างกายแข็งแรง ขับรถยนต์ได้เสมอ ท่านชอบไปเที่ยวตามต่างจังหวัดโดยใช้รถยนต์ หรือเรือยนต์เข้าเขาหนะเพื่อเป็นการพักผ่อนในยามที่ว่างงานซึ่งนำให้ท่านมีจิตใจสบาย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงไม่ไปหาแพทย์ ให้ตรวจร่างกายของท่าน แต่ท่านก็หารู้ไม่ว่า ท่านเป็นโรคหัวใจ ในตอนเช้าวันศุกร์ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ท่านก็ได้เริ่มป่วย และถึงชนิพกรรมในวันนั้นเอง เมื่อเวลา ๑๗.๕๕ น. สิริรวมอายุได้ ๗๒ ปี ๗ เดือน ซึ่งนับยังความเศร้าโศกสลดใจ แก่บรรดาญาติมิตร และเพื่อนของท่าน.

พระยาพณิชยศาสตร์วิธานกับสภากาชาดไทย

ข้าพเจ้ารู้จักพระยาพณิชยศาสตร์วิธานมาเป็นเวลาช้านาน แต่ไม่มีโอกาสติดต่อวิสาสะกัน เพราะต่างทำงานอยู่คนละกระทรวง จนกระทั่งข้าพเจ้าได้รับเลือกตั้งให้เป็นกรรมการสภากาชาดไทยเมื่อปี ๒๔๖๒ และพระยาพณิชย ฯ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการกองอนุกาชาด จึงได้เข้ามาทำงานร่วมกันอยู่ในองค์การกุศลสาธารณสงเคราะห์แห่งนี้ แต่เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้ามาดำรงตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น พระยาพณิชย ฯ ได้ลาออกจากตำแหน่งงานในสภากาชาดไปก่อนแล้ว

พระยาพณิชย ฯ เริ่มทำงานสภากาชาดในตำแหน่งประจำกองอนุกาชาดมาแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในสมัยแรกจัดตั้งกองนี้ ต่อมาภายหลังจึงเลื่อนเป็นตำแหน่งเลขานุการ ก่อนจัดตั้งกองอนุกาชาด สภากาชาดมีกองแยก ๔ กอง คือ กองพยาบาล กองวิทยาศาสตร์ กองอนามัย และกองบรรเทาทุกข์

ทั้ง ๔ กองนี้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ในทางรักษาพยาบาลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บเป็นส่วนใหญ่ เจ้าหน้าที่ประจำโดยมากเป็นแพทย์และพยาบาล จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ เมื่อมีการประชุมสภากาชาดในบูรพเทศครั้งที่ ๑ (First Oriental Red Cross Conference) ในพรนคร ที่ประชุมเห็นควรให้สภากาชาดทางภาคนี้พยายามดำเนินงานตามที่สันนิบาตสภากาชาด (League of Red Cross Societies) กำหนดไว้สำหรับปฏิบัติในเวลาสันติภาพ คือ

(๑) จัดการอนามัยศึกษา

(๒) ทำการประชานามัยพิทักษ์ตามบ้านเรือนของราษฎร

(๓) อบรมสั่งสอนเด็กในโรงเรียน ให้สนใจในการบำรุงรักษาอนามัย และให้ถืออุดมคติที่จะกระทำตนเป็นพลเมืองดีและเป็นมิตรดี

สภากาชาดไทยตกลงดำเนินงานตามมติของที่ประชุมดังกล่าวแล้ว สำหรับงานอนามัยศึกษา และประชานามัยพิทักษ์นั้น สภากาชาดมีเจ้าหน้าที่ที่รู้งานและพอที่จะดำเนินงานได้เอง แต่ส่วนงานอบรมเด็กหรือที่เรียกว่า "อนุกาชาด" นั้น จะต้องติดต่อกับนักเรียน ครู อาจารย์ ตลอดไปจนถึงกระทรวงเจ้าสังกัด ทั้งจะต้องวางระเบียบข้อบังคับ และกำหนดหลักสูตรการอบรมขึ้นใหม่ทั้งหมด สภากาชาดไม่อยู่ในฐานะที่จะทำได้เอง กระทรวงศึกษาธิการจึงรับภาระในเรื่องนี้ และให้พระยาราชนกูล (รื่น ศยามานนท์) ซึ่งขณะนั้นมียศศักดิ์เป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ มาเป็นผู้อำนวยการกองอนุกาชาด และให้พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ข้าราชการในกระทรวงมาเป็นเลขานุการผู้ดำเนินงาน

ตำแหน่งเลขานุการกองนี้จำเป็นจะต้องได้ผู้ที่ทรงวิทยาคุณ รู้ภาษาดีทั้งไทยและต่างประเทศ เพราะจะต้องติดต่อกับสันนิบาตสภากาชาดและอนุกาชาดทั่วโลก ทั้งจะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในระเบียบการงานและการอบรมสั่งสอนเด็กมาแล้ว จึงจะวางรากฐานการดำเนินงานให้เป็นผลดีได้ สันนิบาตสภากาชาดก็เห็นความสำคัญในการเลือกผู้ที่จะเป็นเลขานุการ ถึงจ่ายเงินเดือนช่วยสภากาชาดเพื่อให้สามารถเลือกคนที่เหมาะได้

ฉะนั้นการที่พระยาพณิชย ฯ ได้รับเลือกเป็นเลขานุการกองอนุกาชาดเป็นคนแรก จึงนับว่าเป็นเกียรติอย่างหนึ่งแก่ท่าน ส่วนทางสภากาชาดก็ได้ผู้ดำเนินงานอนุกาชาดที่สามารถ คือ พระยาราชนกูล เป็นผู้อำนวยการ และพระยาพณิชยศาสตร์วิธานเป็นเลขานุการ ซึ่งได้ทำความเจริญรุ่งเรืองให้กับกองนี้มาก

ต่อมาสภากาชาดได้รวมกองพยาบาล กองอนามัย และกองบรรเทาทุกข์เข้าเป็นกองเดียวเรียกว่า กองบรรเทาทุกข์และอนามัย นอกจากนั้นได้ตั้งกองอาสากาชาดเพิ่มขึ้นอีกกองหนึ่ง ขณะนี้จึงมี

(๑) สำนักงานกลาง

(๒) กองบรรเทาทุกข์และธนามัย

(๓) กองวิทยาศาสตร์

(๔) กองอนุกาชาด และ

(๕) กองอาสากาชาด

โดยที่พระยาพณิชย ฯ เป็นผู้สันทัดในงานกาชาด เมื่อออกจากราชการทางกระทรวงศึกษาธิการแล้ว สภากาชาดจึงมอบงานเพิ่มให้ท่านอีก ๒ ตำแหน่ง คือ ผู้ช่วยเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ และบรรณาธิการหนังสือสนองโอฐกาชาด จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อสภากาชาดย้ายที่ตั้งงานออกจากบริเวณกระทรวงกลาโหมมาอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และต้องปรับปรุงจำนวนเจ้าหน้าที่เพื่อประหยัดรายจ่าย พระยาพณิชย ฯ จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าสำนักงานกลาง ฯ ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และผู้ช่วยเหรัญญิกอยู่ในคนเดียวกัน สองตำแหน่งนี้เดิมแยกกันตำแหน่งละคน เมื่อพระยาพณิชย ฯ มาทำงานประจำที่สำนักงานกลางสภากาชาดแล้ว ทางกระทรวงศึกษาธิการก็เลือกบุคคลอื่นให้รับตำแหน่งเลขานุการกองอนุกาชาดแทนต่อไป

นอกจากงานประจำในตำแหน่งหัวหน้าสำนักงานกลางแล้ว เมื่อสภากาชาดมีงานพิเศษ พระยาพณิชย ฯ ก็มีส่วนเป็นผู้ช่วยดำเนินงานด้วยทุกคราวไป งานบางอย่างเลยติดตัวท่านไปจนถึงวาระสุดท้าย เช่นการดำเนินงานออกสลากกินแบ่ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ รัฐบาลอนุญาตให้สภากาชาดออกสลากกินแบ่งเพื่อเก็บเงินบำรุงโรงพยาบาลสภากาชาดและสถานพยาบาลแห่งอื่น ๆ ด้วย การออกสลากกินแบ่งได้ระงับมานานแล้ว เพราะมีเหตุไม่เรียบร้อย เมื่อสภากาชาดจะออกสลากกินแบ่งจึงต้องจัดระเบียบวิธีการให้ได้รับความไว้วางใจจากประชาชน และตั้งให้พระยาราชมกุลเป็นประธานผู้ดำเนินงาน มีพระยาพณิชย ฯ เป็นผู้ช่วย การออกสลากครั้งนั้นสำเร็จไปด้วยดี ต่อมาภายหลังเมื่อทางรัฐบาลจัดการออกสลากกินแบ่งเป็นประจำ พระยาพณิชยฯ ก็ได้รับแต่งตั้งให้ไปช่วยทางกองสลากกินแบ่งของรัฐบาล เพราะเป็นผู้รู้งานนี้มาแล้ว และได้ช่วยอยู่ตลอดมาจนถึงอนิจกรรม

พระยาพณิชย ฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ศิริภาภรณ์ช้าง-เผือกขณะทำงานทางสภากาชาดไทย และได้รับเหรียญกาชาดสรรเสริญ โดยที่ได้ทำงานอย่างด้วยความดีความชอบมาเป็นเวลานาน

พระยาพณิชย ฯ ลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าสำนักงานกลาง สภากาชาด เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๔ รวมเวลาที่ทำงานให้สภากาชาด ๒๖ ปี

ศรีธรรมาธิเบศ

วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๐๗

ไว้อาลัยแก่

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

ขอใจเจ้าภาพที่ได้ให้โอกาสให้ข้าพเจ้าได้เขียนไว้อาลัยแก่ พระยาพณิชย ฯ ผู้ถึงแก่กรรมไปแล้ว และจะได้รับพระราชทานเพลิงเผาศพในโอกาสนี้

ข้าพเจ้ารู้จักมักคุ้นกับท่านเจ้าคุณมาเป็นเวลานานปี จะนับว่ารู้จักกันเพียงเผิน ๆ ก็ได้ ท่านเป็นคนใจเย็น อิ่มแย้มเสมอ ขยันขันแข็งต่อราชการหน้าที่ของท่าน แม้จะทุ่มเถียงกับใคร ๆ เรื่องที่ความเห็นไม่ตรงกัน ท่านก็ให้เหตุผลอย่างสะมุนละไม ไม่มีความโกรธเข้าแทรกแซงเลย ดังนั้น ในสมัยหนึ่งจึงมีผู้รู้จักกันมาก คือ พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

ต่อมาท่านเจ้าคุณ ฯ มาพบข้าพเจ้าขอเข้าสมัครเป็นเสือป่าในกองเสนาหลวงรักษาพระองค์ ข้าพเจ้าก็จัดการช่วยท่านเจ้าคุณ ฯ ไปตามระเบียบ จึงเข้าประจำกรมเสือป่าม้าหลวง ร.อ. เหตุนี้เองท่านเจ้าคุณ ฯ กับข้าพเจ้าจึงได้สนิทสนมกันมีวิสาสะกันมากขึ้นทุกทีและถูกชะตาต่อกันมาก เพราะได้ทำงานติดต่อกัน ต่อมาท่านเจ้าคุณ ฯ ได้เลื่อนตำแหน่งและเลื่อนยศขึ้นตามลำดับอันเร็ว ด้วยความเอาใจใส่ในหน้าที่ของท่านหาผู้เปรียบยาก จนได้รับพระราชทานเลื่อนตำแหน่งเป็นผู้บังคับหมวดที่ ๔ ม้าหลวงกองร้อยที่ ๔ ร.อ. และเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๔ ร.อ. คราวหนึ่งมีการสอบภาคก็ได้รับพระมหากรุณาบกย่องชมเชยจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นผู้บัญชาการกองเสนาหลวง ร.อ. ว่ากองร้อยที่ ๔ ม้าหลวง ร.อ. เป็นกองร้อยที่เข้มแข็งกล้าหาญมาก ประกาศให้เป็นกองร้อยตัวอย่างของกองเสนาหลวง ร.อ.

ต่อนั้นมาก็ได้ทรงคุ้นเคยท่านเจ้าคุณ ฯ มากขึ้น เป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัยคราวหนึ่ง นายพลเสือป่า เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล) ขอย้ายท่านเจ้าคุณ ฯ ไปเป็นปลัดกรมเกียกกาย กองเสนาหลวง ร.อ. แต่ก็ทรงยับยั้งไว้ ต่อมา

ไม่นานนักก็โปรดเกล้า ฯ ให้ท่านเจ้าคุณ ฯ ย้ายจากกรมม้าหลวง ร.อ. มาเป็นรองปลัดปัญชาการ กองเสนาหลวงรักษาพระองค์ เพื่อใกล้ชิดพระยุคลบาท ทรงใช้สอยอย่างสนิทสนมมากโอกาสขึ้น

ความดีของท่านเจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิจาน ได้ทำไว้ให้แก่ประเทศจึงน่านิยมสรรเสริญยิ่งนัก ถึงแม้ท่านเจ้าคุณ ฯ จะสิ้นชีวิตไปแล้วตามความเป็นไป ความดีของท่านเจ้าคุณยังอยู่หาสิ้นไปด้วยไม่ จึงหวังว่าวิญญาณของท่านเจ้าคุณ ฯ จะได้ไปสู่เป็นสุคติในสัมปรายภพและสุขาวดีนั้นด้วย เทอญ.

พล.อ. ราม

๑๙ บ้าน "วชิระพิลอก"
ถนนพระอาทิตย์ ท.น.
๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗

ไว้อาลัย

พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์ (อู๊ พรรณนะแพทย์) เป็นครูที่ข้าพเจ้ารู้จักมาเป็นเวลาช้านาน ก่อนที่ท่านจะไปศึกษาวิชาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ข้าพเจ้าจำได้ว่าใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ขณะนั้นข้าพเจ้ามีอายุ ๕ ขวบ ข้าพเจ้าได้เป็นศิษย์ของท่าน ท่านได้พร่ำสอนและถ่ายทอดวิชาความรู้เบื้องต้นให้แก่ข้าพเจ้าด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นครูคนที่สองของข้าพเจ้า อันความรู้ที่ท่านให้แก่ข้าพเจ้าในเบื้องต้นนั้นนับเป็นพื้นฐานช่วยให้ข้าพเจ้าได้ร่ำเรียนด้วยดีตลอดมา

พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์ เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ซึ่งในสมัยนั้นเป็นสมัยที่จะหาบุคคลเช่นท่านได้ยาก ท่านมีจิตใจรักและสนใจในด้านการศึกษาอย่างยิ่ง ได้ทุ่มเทความรู้ ความสามารถ ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่กุลบุตรกุลธิดา เป็นจำนวนมาก จากผลแห่งคุณความดีของท่าน จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงพณิชยศาสตร์วิจารณ์ และได้เลื่อนขึ้นเป็นลำดับจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ นอกจากปฏิบัติงานในด้านการศึกษาแล้ว ท่านยังได้มีส่วนช่วยเหลือราชการในด้านอื่น เช่น กิจการของสภากาชาด อนุกาชาด การลูกเสือ ฯลฯ เสมอมา และแม้ว่าท่านจะได้พ้นจากราชการกระทรวงศึกษาธิการไปแล้ว ก็ยังส่งเสริมชักจูงให้บุตรหลานเข้ารับราชการอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการสืบต่อมา

เนื่องด้วยคุณความดีที่ท่านได้ทำมาแล้วในด้านการศึกษานั้น รัฐบาลได้ยกย่องท่านในบั้นปลายชีวิตของท่าน โดยแต่งตั้งท่านเป็นกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ

แม้ว่าพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว แต่ศิษย์ยังระลึกอยู่เสมอว่า ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ได้มีส่วนได้ปลูกฝังคุณสมบัติอันดีงามและวิชาความรู้อันเป็นรากฐานให้แก่บรรดาศิษย์ ขอให้ดวงวิญญาณของท่านจงประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

ปิ่น มาลากุล

อาลัย

๏ จำใจจากเพื่อนด้วย เจอหนี ไปเอย
เรืองป่วยไข้ข่มี สักน้อย
ยิ่ง อยู่ เร่งจรลี ไปแต่ เดียวเฮย
ทิ้งเพื่อนให้เศร้าสร้อย โศกซ้ำระกำทรวง

๏ ปวงฝรั่ง (ก็) หวังปลอบให้ ใจสบาย
ว่า "กอด" (พระเจ้า) รักจิ่งตาย หนุ่มพ้อ
ทางไทยว่ากรรมหลาย ชาติก่อน นั้นนา
ถึงที่, จะวอนง้อ ห่อนได้ดังใจ

๏ เมื่อมีชีพอยู่นั้น ทำดี ยิ่งแฮ
ถึงว่าถูกย่ำยี ห่อนท้วง
ไม่ผูกซึ่งเวรี ตามต่อ ไปเฮย
หวังเพื่อให้พ้นห้วง แห่งห้องเวรกรรม

๏ กุศลใดเคยก่อไว้ หนหลัง โน้นเนอ
จงช่วยเพื่อสมหวัง ชาติหน้า
มวลมิตรชิดประดัง กุศลแบ่ง ให้แล
จงอยู่ยังฟากฟ้า ตราบสิ้นดินสลาย.

ว. ชยางกูร

หมายเหตุ ฝรั่ง (ก็) = Frank

แด่เจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิธาน

ข้อความสองสามบรรทัดต่อไปนี้ ข้าพเจ้าเขียนขึ้นเป็นที่ระลึกนึกถึงเพื่อนผู้ซึ่งได้ผูกมิตรกับข้าพเจ้ายืนยาวอย่างราบรื่นเป็นเวลาล่วงมากว่า ๔๐ ปี อะไรที่ทำให้มิตรภาพของเรามีลักษณะถาวร เป็นเพราะตามใจไม่ขัดคอกันกระนั้นหรือ เปล่าเลย ถ้าไม่ขัดคอกันข้างในลางโอกาส ก็จะคบกันอย่างสนิทสนมและยืดยาวไม่ได้ แต่การขัดคอกันระหว่างเราทั้งสองเป็นไปส่วนใหญ่ในเรื่องแปลหนังสือ เขียนหนังสือ ที่จะขัดคอลามปามไปถึงเรื่อง "หมูเขาจะหาม เราคานไปสอด" ไม่มีเลย เจ้าคุณ-พณิชย ฯ เป็นคนเปิดเผย ปากกับใจตรงกัน และเป็นคนมีใจกว้างขวาง เลี้ยงเพื่อนฝูงอย่างไม่อั้นประตู แต่ไม่ถึงกับจะเป็นอาบูฮาซัน แม้กระนั้นก็เกือบแย่ในบั้นปลายของชีวิต เพื่อนของเราสมัยโน้นมีอยู่หลายท่านที่มักมีลักษณะเป็น "พระเหลเถไถมะไหลถา" แต่เจ้าคุณพณิชย ฯ ก็สนุกไปกันได้ด้วยดี ไม่มี "สัมมะเลเทมะเลา" ตามไปด้วย นี่แหละคือยุคลิกลักษณะของเจ้าคุณพณิชย ฯ ตามที่ปรากฏแก่ความ-รู้สึกของข้าพเจ้า

บัดนี้เจ้าคุณพณิชย ฯ ก็ถึงแก่กรรมไปแล้ว แต่ความตายของเจ้าคุณพณิชย ฯ จะมลายไปก็แต่ร่างกาย เพราะยังมีเชื้อสายเหลืออยู่มาก ถ้าเชื้อสายเหล่านี้ประกอบแต่คุณงามความดี ซึ่งมีอยู่แล้ว ให้สมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็เท่ากับได้บำเพ็ญกุศลอย่างใหญ่ อุทิศให้แก่ท่านผู้วายชนม์ ด้วยอานุภาพคุณพระศรีรัตนตรัย ขอจงเป็นพลวปัจจัย ให้คุณงามความดีเผล็ดผลเป็นความเจริญแก่ผู้ที่ยังอยู่หลัง และพร้อมทั้งส่งผลไปถึงท่านผู้วายชนม์ดลแต่ความสุขเป็นศานติตลอดไปในภพหน้าโน้นด้วย เทอญ.

เสฐียรโกเศศ

๑๑ มิ.ย. ๐๗

ไว้อาลัยแด่พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน (อี๋ พรรธนะแพทย์) เคยเรียนหนังสือร่วมชั้นและร่วมโรงเรียนมากับข้าพเจ้า แต่ได้รับทุนจากกระทรวงศึกษาธิการให้ไปเรียนเพิ่มเติม ณ ประเทศอังกฤษก่อนข้าพเจ้าหนึ่งปี เพราะข้าพเจ้าไม่สมัครใจที่จะเรียนวิชาครู จึงตั้งเรียนต่อไป เพื่อจะชิงทุนไปเรียนวิชาช่าง ซึ่งเราก็ได้พบกันอีก ณ ประเทศอังกฤษในปีต่อมา ในตอนนี้เราอยู่ต่างโรงเรียนกัน แต่ก็ได้ติดต่อกันโดยทางจดหมายเสมอ เพื่ออยากทราบทุกข์สุขซึ่งกันและกัน และในระหว่างโรงเรียนหยุดประจำภาคเรามักจะนัดไปพักผ่อนร่วมกันเสมอ บางทีก็เฉพาะเราสองคน บางทีก็มีพระพณิชยสารวิเทศ (ผาด มนจาตุผล) และหลวงชำนิกลการ (ฉา โพธิ์ทัต) ร่วมด้วย

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เป็นนักกีฬาเต็มตัว ชอบทั้งกีฬากลางแจ้งและกีฬาในร่ม มีนิสัยใจคอดี รักใคร่เพื่อนฝูงที่เคยร่วมเรียนหนังสือมาด้วยกันอย่างสนิทสนมไม่มีการเอารัดเอาเปรียบเพื่อนฝูงเลย มีเท่าใดแบ่งกันกินแบ่งกันใช้

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เป็นคนที่ภูมิใจในเกียรติของตนอย่างมาก ถ้าใครมาพูดอะไรที่เป็นการลบหลู่เกียรติแล้ว จะหุนหันพลันแล่นและฉุนเฉียวทันที ซึ่งเกือบจะเป็นผลร้ายแก่ตัวเอง

ข้าพเจ้าจำได้ว่าครั้งหนึ่งเมื่อเขากำลังศึกษาอยู่มหาวิทยาลัยเรดดิ้ง และพักอยู่ที่บ้านของอาจารย์ของมหาวิทยาลัยนั้น วันหนึ่งอาจารย์คนนั้นได้พูดขึ้นว่า "นายอี๋ฉันคิดอยู่เสมอว่า ท่านเป็นสุภาพบุรุษคนหนึ่ง แต่บัดนี้ฉันได้ทราบว่า ท่านกำลังจะประพฤติตนเลวทรามอย่างที่ฉันคาดไม่ถึง" พอได้ยินคำพูดที่แสดงหูเช่นนั้นขึ้นเท่านั้น นายอี๋ของเราก็รีบไปจัดเข้าของใส่กระเป๋าโดยไม่บอกลาวกับใคร ขึ้นรถไฟตรงมาหาข้าพเจ้าในเมืองลอนดอน เล่าความให้ฟังและบอกว่าเห็นจะอยู่เรียนต่อไปไม่ได้เสียแล้ว เพราะอาจารย์ที่เขาอยู่ด้วยดูถูกมาก ข้าพเจ้าและเพื่อนฝูงบางคนซึ่งอยู่ ณ ที่นั้นด้วย

ก็เตือนว่าอย่าทำหุนหันพลันแล่นไปเช่นนั้น เพราะอาจจะกระทบกระเทือนแก่การศึกษา ควรกลับไปหาอาจารย์คนนั้น และปรับความเข้าใจเสียใหม่ว่าได้ทราบความนี้มาจากใคร เมื่อพวกเพื่อนให้สติเช่นนั้น เขาก็ยอมกลับบ้านไปพบอาจารย์ที่เขาชมด้วย แกจึงเล่าให้ฟังว่า เป็นเรื่องที่แกตั้งใส่ไฟกันเช่นนั้น แกก็ขอโทษต่อนายอู๋ของเราว่า แกหูเบาไปหน่อย ไม่รู้ว่านักเรียนไทยด้วยกันจะแกล้งใส่ร้ายต่อกันเช่นนั้น เป็นอันว่าแกเคารพรักใคร่นายอู๋ของเราขึ้น และเริ่มเกลียดชังผู้ใส่ร้าย นายอู๋ก็คงอยู่บ้านแกและศึกษาวิชาต่อไปจนสำเร็จ พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์กลับเมืองไทยก่อนข้าพเจ้า ก่อนกลับพวกเพื่อน ๆ ก็ได้จัดการเลี้ยงส่ง และได้มีขบวนหีบยุหรี่เงินสลักชื่อบรรดาพวกเพื่อน ๆ ให้ไว้เป็นที่ระลึก

เมื่อข้าพเจ้ากลับมาถึงเมืองไทยในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ เราก็ได้พบปะกันเป็นบางครั้งบางคราว ไม่ใคร่บ่อยนัก เพราะต่างคนก็มีภารกิจที่ต้องทำ

ครั้งสุดท้ายข้าพเจ้าได้พบกับ พระยาพณิชยศาสตร์ ที่บ้านพระอัพพันตราพาธพิศาล (กำจร พลางกูร) ในงานเลี้ยงฉลองอายุครบ ๗๐ ปี เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๐๖ เราบังได้นั่งคุยกันอย่างสนุกสนานถึงเรื่องเก่า ๆ ข้าพเจ้าบังเอิญกับเขาว่าข้าพเจ้าจะมีการทำบุญและเลี้ยงเพื่อนฝูงอายุครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗ ขอให้เขามาร่วมด้วย เขาก็รับปากว่าจะมา แต่ด้วยความสลดใจอย่างยิ่งเมื่อได้ทราบว่าเพื่อนรักคนหนึ่งได้จากไปเสียแล้ว ก่อนจะถึงวันกำหนดฉลองอายุครบ ๖ รอบของข้าพเจ้า

พระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์นอกจากจะเป็นนักกีฬาแล้ว ยังเป็นนักประพันธ์ฝีมือคนหนึ่ง เมื่อกลับจากนอกใหม่ ๆ ได้เขียนบทประพันธ์ต่าง ๆ ลงในหนังสือวิทยาจารย์เสมอ โดยใช้นามปากกาว่า โอ. ยู. อิ. โอยูอิ นี้ก็คือตัวนั่นเอง

การที่นายอู๋ พรรธนะแพทย์ ได้รับราชการในกระทรวงศึกษาธิการตลอดมาจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพณิชยศาสตร์วิจารณ์นั้น ย่อมแสดงถึงคุณ-

งามความดีของเขาที่ได้ปฏิบัติมาในราชการ ขอกรรมดีทั้งหลายที่พระยาพณิชยศาสตร์-วิธานได้สร้างสมมา จงบันดาลให้วิญญาณของพระยาพณิชยศาสตร์วิธานเป็นผลนำไปสู่สุขติในสัมปรายภพนั้นเทอญ.

หลวงโสภนพิทยาภรณ์
(ม.ล. อุไร อิศรเสนา)
๔๖ ซอยสีฟ้า
ถนนพหลโยธิน
พระนคร.

คำไว้อาลัย

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ข้าพเจ้าได้ทำงานประจำกองขนุกาชาด สภากาชาดไทย เจ้าคุณอนุสาสน์พณิชยการ เป็นผู้อำนวยการ เจ้าคุณพณิชยศาสตร์จำนงเป็นเลขานุการ และบรรณาธิการ หนังสืออนุสภากาชาดอุปกรณ์ รายเดือน สำหรับอนุสมาชิกทั่วพระราชอาณาจักร

เจ้าคุณพณิชย ฯ เป็นผู้บังคับบัญชาที่น่าเคารพนับถือมาก มีความเมตตากรุณา ทำงานเข้มแข็ง ตรงต่อเวลาเสมอ ไม่ชอบทิ้งงานให้คั่งค้างไว้เป็นอันขาด ท่านสามารถแปลภาษาอังกฤษและเขียนบทความได้อย่างน่าชมเชยมากที่สุด

เมื่อครบเกษียณ ท่านได้ไปทำงานหน้าที่แปลภาษาอังกฤษที่สำนักงานข่าวสารอเมริกัน ต่อมาท่านได้ไปเป็นกรรมการจ่ายเงินรางวัลที่สำนักงานสลากกินแบ่งของรัฐบาล

ข้าพเจ้ารู้สึกเศร้าสลดใจอย่างที่สุด ที่เจ้าคุณพณิชย ฯ ได้ถึงแก่อนิจกรรมอย่างกะทันหัน เพราะข้าพเจ้าไม่ได้ทราบข่าวว่าท่านเจ็บป่วยเลย ย่อมเป็นที่น่าเสียใจและน่าเสียดายมาก ในการที่ต้องสูญเสียท่านผู้ที่มีความรู้สูงและผู้ที่ได้ปฏิบัติคุณงามความดี

ขอดวงวิญญาณของท่าน จงสถิตอยู่ในทิพย์วิมานอันมีแต่ความสงบสุขเกษมสำราญตลอดกัลปาวสาน

สุรีน ฮุนตระกูล

๒๙ มี.ค. ๐๗

คำไว้อาลัยของพระพณิชยศาสตร์วิเทศ

พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน (อู๋ พรรธนะแพทย์) เป็นเพื่อนกับข้าพเจ้าตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบซึ่งกฤษด้วยกัน เรียนชั้นเดียวกัน เป็นครูฝึกหัด (นักเรียนสอน) สมัยเดียวกัน ถูกส่งไปเรียนวิชาครูที่ประเทศอังกฤษพร้อมกัน เรียนวิชาอย่างเดียวกัน คือเรียนวิชาครูกับวิชาพณิชยการ แต่อยู่คนละโรงเรียน คือข้าพเจ้าอยู่โรงเรียนโชรสเบอรี่และมหาวิทยาลัยเบอร์มิงแฮม (Shrewsbury school and Birmingham University) ส่วนพระยาพณิชยศาสตร์วิธานอยู่โรงเรียนเฟลสเต็ดและมหาวิทยาลัยเรดดิ้ง (Felstead Sch. and Reading University) เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วผู้ปกครองนักเรียนเวลานั้น พันโท ฮูม (Col. Hume) จะส่งพระยาพณิชยศาสตร์ฯไปฝึกงานต่อที่ประเทศเยอรมันนีอีก ๖ เดือน ส่วนข้าพเจ้าจะให้ฝึกงานในลอนดอนในระยะเวลาเท่ากัน แต่เผอิญเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ เสียก่อน พระยาพณิชยศาสตร์ฯ เลยไม่ได้ไปเยอรมันนี ต้องมาฝึกหัดงานรวมกับข้าพเจ้าในลอนดอน เมื่อฝึกงานครบ ๖ เดือนแล้วถูกส่งตัวกลับเมืองไทยพร้อมกันอีก เป็นอันที่พระยาพณิชยศาสตร์ฯกับข้าพเจ้าถูกส่งไปเรียนวิชาต่อที่ประเทศอังกฤษพร้อมกัน กลับพร้อมกัน และเรียนวิชาอย่างเดียวกัน แต่เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว ต่างแยกกันไปทำงาน คือข้าพเจ้าถูกส่งไปสอน ร.ร. สวนกุหลาบ พระยาพณิชยศาสตร์ฯ ไปสอนโรงเรียนพณิชยการวัดแก้วฟ้าฯ

พระยาพณิชยศาสตร์วิธานเป็นมิตรแท้ของข้าพเจ้าคนหนึ่ง มีใจโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสมอต้นเสมอปลายตลอดมา คือตั้งแต่เป็นนักเรียนมาด้วยกันจนวันมรณกรรมของท่าน บ้านของท่านเดิมอยู่ถนนประทุมวัน ราชวิถี นอกกำแพงเมืองหน้าวัดเทพศิรินทราวาส ส่วนบ้านข้าพเจ้าอยู่ผังธนบุรี เวลาข้าพเจ้ามีกิจจำเป็นจะต้องข้าม

ฝั่งพระนครเคยอาศัยค้างที่บ้านพระยาพณิชยศาสตร์ ฯ หลายครั้ง ข้าพเจ้าหมายถึงการกินอยู่หลับนอนพร้อม เมื่อมีจะอย่างอื่นก็เต็มใจช่วยเหลือเสมอ แม้ท่านย้ายบ้านไปอยู่ที่อื่นแล้วข้าพเจ้าก็ยังได้อาศัยท่านหลายคราว เช่นสตางค์ปลีกขาดมือ ไม่มีจะให้ค่ารถก็ไปกวนท่าน หรือเวลาข้าพเจ้ากลับมาจากหัวเมืองใหม่ ๆ เสื้อนอกไม่มีจะใส่เข้าวังก็ไปกวนท่าน ท่านไม่เคยพูดจาเหยียดหยามให้เป็นที่รำคาญหูเลย วาจาของท่านย่อมไพเราะอ่อนหวานเสมอ และเมื่อเห็นข้าพเจ้ามีความประพฤติจะออกนอกลู่นอกทางไป ท่านก็คอยแนะนำตักเตือนเสมอ ตำหวัเสมอต้นเสมอปลายตั้งแต่แรกที่เราเริ่มคบหากันจนวาระสุดท้ายของท่าน แม้ในประเทศอังกฤษท่านเป็นผู้คอยแนะนำตักเตือนและช่วยเหลือข้าพเจ้าทุกทาง เช่นในการเงินเป็นต้น ข้าพเจ้ายังไม่ลืมพระคุณของท่านจนบัดนี้ สมกับพุทธพจน์ที่กล่าวในสังคหวัตถุ ๔ คือ ๑. ทานะ การให้ด้วยความเต็มใจ ๒. ปิยะวาจา พูดด้วยคำไพเราะ ๓. อัตถจริยา ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อกัน ๔. สะมานัตตะตา วางตนสม่ำเสมอ

พระยาพณิชยศาสตร์ท่านเป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยมคนหนึ่ง เคยเล่นฟุตบอลแต่ครั้งยังเป็นนักเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ เมื่อครั้งอยู่ประเทศอังกฤษก็เคยเล่นให้โรงเรียนหลายครั้ง นอกจากฟุตบอลท่านเล่นกีฬาอื่น ๆ ได้ดีอีกหลายอย่างเช่น เทนนิส กอล์ฟ แบดมินตันและบิลเลียดเป็นต้น เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว ท่านสมัครเป็นเสือป่า ท่านยังเล่นฟุตบอลให้ทีมเสือป่าหลายคราว และเล่นได้ดีเสมอจนเป็นที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไปในระหว่างเสือป่าผู้ใหญ่ผู้น้อย ตำแหน่งที่ท่านชอบเล่นมากที่สุดในทีมฟุตบอลก็คือฟูลแบ็ค

การดนตรีท่านก็ชอบเหมือนกัน ท่านชอบร้องเพลง เช่นเพลงประจำชาติเยอรมัน ท่านจำและร้องได้มาก ในระหว่างที่ท่านไปฮอลิเดย์ในประเทศนั้นข้าพเจ้าเสียอีกซึ่งเป็นนักดนตรี เล่นดนตรีได้หลายอย่างเช่น แมนโดลิน, ซอและกีต้าเป็นต้น ก็ยังจำและร้องเพลงเยอรมันไม่ได้ดีเท่าท่าน ทั้ง ๆ ที่เคยหัดร้องมาแล้วตั้งเดือน

ในเรื่องการเรียนท่านก็ไม่เลว จะเห็นได้ว่าถ้าท่านเรียนไม่ดีแล้ว กระทรวงศึกษาธิการคงไม่เลือกท่านส่งไปเรียนวิชาครูต่อที่ประเทศอังกฤษเป็นแน่ ขณะเมื่อฝึกหัดทำงานอยู่ด้วยกันในสอนดอน ผู้ปกครองนักเรียนเห็นว่ายังมีเวลาว่างอยู่บ้างจึงให้ที่ปรึกษาของบริษัทนั้นสอนวิชาพาณิชยการให้ วันละ ๑ ชั่วโมง ครูผู้สอนยังชมพระยาพณิชยศาสตร์วิธานว่าเขียนจดหมายค้าขาย (Business letter) ได้ดีมาก แสดงว่าท่านมีความรู้ในวิชาพาณิชย์ดีทีเดียว

ในการสูญเสียพระยาพณิชยศาสตร์วิธาน เพื่อนรักของข้าพเจ้าไป คราวนี้ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นสุดซึ้งหาขะไรมาเปรียบมิได้ เพราะเป็นการจากไปอันทันด่วนจริง ๆ ไม่เคยทราบเลยว่าท่านล้มเจ็บเป็นอะไร ตั้งแต่เมื่อไรอยู่ ๆ ก็ทราบปุบปับว่าท่านถึงแก่กรรมเสียแล้ว เพื่อน ๆ เคยเล่าให้ฟังว่าในวันพฤหัสบดีท่านยังขับรถพาพวกเพื่อนในกองสลากกินแบ่ง ซึ่งท่านทำงานอยู่ไปรับประทานอาหารกลางวันด้วยกันได้ แต่พอถึงวันเสาร์ก็ได้ยินว่าท่านถึงแก่กรรมเสียแล้วด้วยโรคหัวใจวาย น่าอนาถจริง ๆ เพราะบรรดามิตรสหายทั้งหลายไม่มีใครทราบและมีใครได้เยี่ยมเยียนเลย ถึงแม้พวกเราทุกคนรู้ดีอยู่ว่า มนุษย์ย่อมมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทุกคน กระนั้นก็ยังอดที่จะรันทดใจไม่ได้ว่าคนดี ๆ ไม่น่าจะอายุสั้นอย่างนี้ ธรรมชาติช่างไม่จัดระเบียบอายุขัยของมนุษยชาติเสียเลย ปล่อยให้เป็นหน้าที่ของกรรมเสียเรื่อยเปื่อยหนอ แต่ถึงแม้พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน (ชู พรรธนะแพทย์) จะถึงแก่กรรมไปแล้ว ความดีที่ท่านได้สร้างสมไว้ก็ยังคงจารึกเป็นขนุสรณ์อันจะไม่มีวันลืมอยู่ในบรรดาญาติมิตรสหายทั่วกัน สมดังภาษิตประพันธ์ของสมเด็จกรมพระยาปรมานุชิตชิโนรสว่า :

พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปล่อง
โทฬทนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่นั้วดี ประดับไว้ในโลกา

ขอผลานิสงส์แห่งกุศลกรรมที่พระยาพณิชยศาสตร์วิธาน (ขุ้ย พรรธนะแพทย์) ได้ประกอบไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ และของข้าพเจ้าที่ได้กระทำไว้แต่ปางหลัง และที่จะกระทำต่อไป จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพตลอดกาลเทอญ

พระพณิชยสารวิเทศ

๒๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗

สิ่งละอันพันละน้อย เกี่ยวกับ
เจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิธาน

คุณหญิงพลิชยศาสตร์วิธานมาบอกว่า ใกล้จะขอรับพระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณของท่านแล้ว และอยากได้เรื่องเกี่ยวกับเจ้าคุณไปพิมพ์เป็นเล่ม รวมกับเรื่องที่จะได้จากท่านผู้อื่นอีก สำหรับงานครั้งนี้

ในชั้นแรก คิดระเบียนให้ยาวสมกับเวลานานนับแต่เป็นเพื่อนร่วมโรงเรียนสวนกุหลาบวังกรุ แล้วเจ้าคุณยังตามไปศึกษาร่วมกันอีกที่เรดดิ้ง กลับก็มารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เกือบจะพร้อม ๆ กัน มาในบั้นปลาย ในแผนกอนุกาชาด เจ้าคุณเป็นเลขานุการทำงานด้วยกันจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕

พอหาหลักฐานช่วยความจำ เพื่อเขียนเรื่อง ก็พบว่าบางท่านได้เขียนเรื่องของเจ้าคุณไว้ดีทีเดียว จึงตกลงเอาเรื่องที่ไม่มีใครทราบ หรือเพียงน้อยคนทราบมาเขียนดีกว่า ไม่ซ้ำกัน

เมื่อเราบังเป็นเด็ก เจ้าคุณพอนึกชอบใจ ก็เริ่มยั่ว ฉุนกันนิดหน่อย แล้วก็เริ่มชอบกันมากขึ้น เจ้าคุณเองเมื่อเขาตอบเอาบ้าง ก็ฉุนเหมือนกัน ช้ำใจน้อยเสียด้วย แต่โกรธใครไม่นาน และดูเหมือนจะไม่ถึงเกลียดใครเสียเลย ทำอะไร ทำจริง ทำได้รวดเร็วและแม่นยำ เป็นผู้เคารพและสำนึกในบุญคุณของท่านผู้มีพระคุณเสมอ พูดสั้น ๆ ได้ว่า เจ้าคุณเป็นคนดี และจะขอเล่าเรื่องต่อ ๆ ไปประกอบความข้อนี้

สภากาชาดได้คนไม่ผิดไปทำงาน

เมื่อเจ้าคุณไปศึกษาที่เรดดิ้งใหม่ ๆ เห็นได้ว่ามีนิสัยรักเด็ก ในบ้านที่เจ้าคุณอยู่นั้น มีเด็กผู้หญิงคนหนึ่งผู้ชายคนหนึ่ง กำลังซ่างเล่น เป็นบุตรของเจ้าของบ้านทั้งสองคนติดเจ้าคุณแจทีเดียว เด็กรักอย่างสนิทสนม แสดงว่าเจ้าคุณมีอะไรดีเด็กจึงรักมาก

ทำนองเหมือนกัน ครั้งหนึ่งพี่ชายแม่ป่วยหนัก มีเซียนไปเจอเจ้าคุณกำลังเอาฟางใส่ลงบนถนนตอนผ่านบ้าน เพื่อดับเสียงรถที่ผ่านไม่ให้รบกวนผู้ป่วย ทำเองโดยไม่มีใครใช้ ความรัก เมตตา ปรานี มีอยู่ในตัวเจ้าคุณมาก เพราะฉะนั้นสภากาชาดจึงได้คนที่เหมาะกับงานไว้ใช้

เป็นนักกีฬาที่สามารถ

เจ้าคุณเป็นนักฟุตบอลของโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ เมื่อมาอยู่ที่เรดดิ้งก็ยังเล่น โดยมากเล่นได้ดีเสมอ แต่บางครั้งก็ปล่อยเสือหมอบออกมา นั่นเป็นปรากฏการของอารมณ์ใจน้อย เล่นกีฬา ตีตีนก็ทำได้ดีมาก นอกจากนั้นแล้ว ยังเล่นเทนนิส กรรเชียงเรือ สเก็ตชนิดล้อและบนน้ำแข็ง และเต้นรำ ทำได้ดีทั้งนั้น

เรื่องใจน้อยเกือบกลายเป็นเรื่องใหญ่

วันหนึ่งคนใช้จากบ้านที่เจ้าคุณอยู่ มาบอกว่าเกิดเรื่องใหญ่กับเจ้าคุณ ได้ถามพอได้ความแล้วก็รีบไปหาเจ้าของบ้านนั้น เห็นเข้าของของเจ้าคุณมากองอยู่แล้วที่หน้าบ้าน พอเข้าไปก็ได้พบกับเจ้าของบ้าน ท่านบอกออกมาทันทีว่า ได้ไล่เจ้าคุณออกจากบ้านแล้ว เพราะประพฤติเลวทราม ได้เรียกตัวมาถาม โกรธมาก ตอบว่า เมื่อว่า ๆ ทำผิด ก็ผิดซิ ตามใจซิ อะไรท่านองนั้น ได้เห็นและได้ฟังเช่นนั้นก็เข้าใจว่าได้ทำผิดจริง

เจ้าของบ้านทั้งสามีและภรรยา ไม่ใช่คนไกล คืออาจารย์ทางครุศาสตร์ของผู้เขียนเอง จึงรู้จักกันมาก่อนเจ้าคุณ ไปพักร้อนในต่างจังหวัดด้วยกันก็เคย ท่านอาจารย์ผู้นี้ไม่มีเรื่องขุ่นข้องหมองใจอย่างใดกับผู้เขียน ซ้ำให้ความปรานีตลอดมาด้วยความสนิทกันนี้เอง ถึงจะมีโทสะถึงขีด ก็ยังพูดกันได้ ได้ขออนุญาตพบเจ้าคุณสองต่อสอง และเมื่อได้พบกันแล้ว ก็ได้ความว่าคนของเราไม่ผิด ใช่แต่เท่านั้นด้วยที่เจ้าคุณเล่า ก็ตรงกับคำที่คนใช้เล่าให้ฟัง จึงดีใจ ด้วยความมั่นใจว่าจะไปพูดกับเจ้าของบ้านทั้งสองได้เต็มปาก เจ้าคุณบอกว่าโกรธมากจริง ที่เอาเรื่องบัดสีที่เหลือเชื่อมาถาม จึงตอบเป็นเชิงประชดให้แรง ๆ ไปข้าง ไม่รู้ว่าใช้ภาษากันท่าไหน จนเข้าใจไขว้เขวหน้ามือเป็นหลังมือ แต่ก็ตรงกับที่คิดไว้ว่าคงจะประชดเขา จนพังกันไปคนละทางสองทาง

พบบุตรทั้งสองของเจ้าของบ้าน แกทำหน้าซอบกลราวกับจะทราบเรื่องอะไรกับเขาด้วย ผู้เขียนก็รุกเข้าไปในห้องเพื่อพูดกับบิดามารดาของแก ได้เล่าเรื่องที่ได้มา

จากเจ้าคุณให้ท่านพึ่งทั้งสิ้น ยังแถมบอกด้วยว่าถ้าถูกเข้าถับตัวเองก็คงโกรธเหมือนกัน และก็คงโต้ตอบกันอย่างไม่มีการเข้าใจผิด จนให้ท่านเห็นว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องเหลวเปล่าทั้งสิ้น ได้รับรองถับท่านเต็มที่ว่าเจ้าคุณไม่ผิด และขอร้องถับท่านว่า หากท่านยังไม่ปลงใจเชื่อเต็มที่ กระนั้นก็ขอให้ท่านเห็นถับผู้เขียนบ้าง ขอให้เจ้าคุณได้อยู่ต่อไปก่อน ไม่ช้าความจริงที่ว่าเจ้าคุณไม่ผิดก็จะปรากฏออกมา ขณะที่พูดอยู่ถับท่านอาจารย์ เหมือนเทวดามาช่วยบุตรของท่านพูดขึ้นว่า "ไม่ให้อยู่ไป" "ไม่ให้อยู่ไป" ท่านอาจารย์ก็ตกลง ผู้เขียนขอบพระเดชพระคุณท่าน ลาท่านทั้งสองคน ว่าจะไปพูดถับเจ้าคุณอีกเล็กน้อย แต่เลยไปที่กองกระเบื้องและหิน เอาแอบไปให้พ้นหูพ้นตา แล้วจึงได้ไปหาเจ้าคุณ ใจน้อยยังไม่ทาย ทำงอม ได้บอกถับเจ้าคุณว่า ทำงอนไม่ดี มีฉะนั้นอาจเรื่องไม่เป็นเรื่องนี้ จะกลายเป็นเรื่องใหญ่มาก และขอได้รีบตกถับผู้ใหญ่เสียโดยเร็ว

ไม่กี่วันต่อมา ผู้เขียนก็ได้รับเชิญให้ไปรับประทานอาหารที่บ้านนั้น รีบไปเร็วหน่อย พอไปถึงก็ได้รับการต้อนรับเต็มไปด้วยความเอ็นดู เมตตาปรานีจากท่านเจ้าของบ้านทั้งสองคน และบอกว่าเรื่องคืนแล้ว เจ้าคุณขาวสะอาด และขอบใจมากที่ช่วยทัดทานไว้ มิฉะนั้นจะต้องเสียใจไปนาน ที่ลงโทษคนไม่มีความผิด

ตั้งแต่นั้นมา คุณท่านอาจารย์รักเราสองคนมากขึ้น สำหรับเจ้าคุณนั้นยิ่งนานเข้าก็ยิ่งสนิทกันขึ้น จนเรียกกันเป็นพี่ป้า น้า อา ไปเลย เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว ก็ยังติดต่อกันเนือง ๆ ทางจดหมาย เมื่อไม่กี่ปีมานี้เองหายเงียบไป เข้าใจว่าท่านอาจารย์ถึงแก่กรรมเพราะชรามากและเคยเล่ามาในจดหมาย

คบผู้ใหญ่หมาไม่กัดแต่ยังได้อะไร ๆ ดี ด้วย

เจ้าคุณไปมาหาสู่ถับท่านพวกผู้ใหญ่เสมอ และแนะนำให้รู้จักถับพวกของท่านกว้างขวางไปทุกที่ การคุยถับผู้ใหญ่ก็ดี ไปเที่ยวด้วยก็ดี มีคุณประโยชน์แก่ตัวเรามาก เป็นต้นว่า ไปเที่ยวถ่ายรูปถับผู้ใหญ่ เขาถ่ายไปคุยไป อะไรที่ได้มา ทำให้เราถ่ายได้ดีขึ้นกว่าเดิมมาก

ท่านอาจารย์ไม่รังเกียจคุยกับเรา ยิ่งเมื่อเราพูดถึงการศึกษา ท่านจะคุยอย่างไม่เบื่อ เราเพียงคอยฟังนาน ๆ ก็ถามท่านเสียสองสามคำ การศึกษาที่พูดถึงนั้นมีการศึกษาของครอบครัว หมู่คณะ จนการศึกษาของชาติ การศึกษาแก่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ คุยกันแบบนี้ท่านให้ความสว่างแก่เรามาก ดูมันนอกเหนือไปจากที่เราเรียนจริง ๆ ทีเดียว

ครั้งหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ในที่ประชุมการศึกษา ซึ่งตั้งขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่ประชุมหารือจะดัดแปลงการศึกษาของเด็กให้ดียิ่งขึ้น ผู้เขียนพูดขึ้นว่า การศึกษาของเด็ก ถ้าจะให้ดีขึ้นกว่าเก่าได้ ก็ควรแต่จะได้ระลึกว่าการศึกษาแก่ผู้ใหญ่เป็นเรื่องเฉพาะหน้า ในรัฐธรรมนูญหรือจะไรของเราเวลานี้ มีว่าภายใน ๑๐ ปี จะให้ราษฎรทุกคนใช้สิทธิเลือกตั้งได้ กรรมการทำหน้าซอยกล มีใครคนหนึ่งพึมพัมว่า "จะทำกันอย่างไร" หรือ "จะเอากันอย่างไร" ต่อแต่นั้นมาจึงเงียบกันไป และผู้เขียนเองก็ไม่มีโอกาสจะทราบได้อีก เพราะไม่ช้าต่อมา ผู้เขียนไม่สบายใจที่จะทำงานต่อไป ได้ยื่นหนังสือต่อ พลเอก นายกรัฐมนตรี กราบบังคมลาขอให้ปลดออกจากราชการ

นานต่อมา มีคนมาบอกว่าเดี๋ยวนี้เขาเริ่มให้การศึกษาผู้ใหญ่แล้ว มีการให้มาเรียนเขียนอ่าน ผู้เขียนบอกกับเขาว่า สอนให้ขีด ๆ เขียน ๆ มันพอเมื่อไร

ถ้าการศึกษาผู้ใหญ่ได้ทำให้ถูกต้องเสียแต่โดยเร็วแล้ว ความเหลวไหลของเยาวชนยางพวก จะไม่ปรากฏมากมายอย่างที่มีอยู่ การเปลี่ยนแปลงแบบ ๒๔๗๕ ข้านเมืองย่อมหนีไม่พ้นจากการกระทบกระเทือนอย่างหนัก

เมื่อ ๔–๕ ปีมานี้ รัฐบาลแต่งตั้งให้เจ้าคุณเป็นกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ ผู้เขียนเห็นว่า เลือกคนถูก เพราะเจ้าคุณต้องเป็นผู้รู้จักชั้นเชิงของการศึกษาคนหนึ่ง

ในการสอบคนแก่นั้น เจ้าคุณยังได้ภรรยาท่านอาจารย์ช่วยสอนภาษาให้อย่างตั้งอกตั้งใจ จนจัดได้ว่าเป็นผู้รู้ภาษาอังกฤษดีมากคนหนึ่ง (เห็นจะเขียนเมื่อครั้งส่งภาษากันเขว)

เป็นนักศึกษาที่ดีและไม่หลง

กลับหวนคิดไปถึงการเล่าเรียนของเจ้าคุณที่สวนกุหลาบ จะต้องรับว่าเรียนดีพอใช้ และที่ทำได้เช่นนั้น คงจะรู้จักลำดับความสำคัญ ลดหลั่นกันไป เมื่อครั้งนั้นยังรู้จักกันน้อย จนมาอยู่ใกล้ ๆ กันในเรือนดิ้ง จึงเห็นว่าเป็นผู้ช่างวางหลักประจำวัน หลักสำคัญที่สุดคือ การศึกษา รองลงมาคือกิจที่ต้องทำเพื่อเชิดมความสัมพันธ์เอาไว้ สุดท้ายเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็นจะทำ หรือไม่ทำก็แล้วแต่อารมณ์ การเรียน ถ้าไม่มีอะไรจำเป็นแล้วไม่ยอมให้ขาด และจะต้องทำให้เสร็จ จึงจะปล่อยตัวตามอารมณ์ หลักสำคัญที่สองนั้น ยอมให้มีการนัดหมายตรงต่อเวลาและสลับกันได้กับความสำคัญข้อหนึ่ง ส่วนข้อสามที่ไม่ยอมนัดหมายกับใคร ขอตัวเสมอ เอาเป็นว่าไปได้หรือทำได้ก็ทำ ถ้าไม่ได้ก็ขอโทษ การเรียนจึงสม่ำเสมอดี ทางบ้านก็มีการเรียนภาษาแทบทุกวัน การเรียนวิชาพณิชยศาสตร์ของเจ้าคุณวิเศษมาก นำหน้าเพื่อนฝรั่งในวิชาด้านค้าขาย และได้รับรางวัลสำหรับวิชาด้านนี้ เมื่อคราวทำอนุปรีญญา

ในด้านการสังคม ได้กล่าวมาข้างแล้วเรื่องการคบกับคนแก่ คราวนี้จะพูดถึงคบหนุ่มสาวข้าง ในระหว่างนักเรียนด้วยกัน เจ้าคุณชอบพอกันมากทั้งหญิงและชาย เพราะเจ้าคุณเต้นรำได้ดี คนในเมือง คบกับหนุ่ม ๆ น้อย กับสาว ๆ มีข้างเป็นธรรมดา ไม่เคยปรากฏว่าเจ้าคุณไปเที่ยวกับผู้ไม่ควรเอาไปด้วยคนดี ๆ คบกันได้ถมไป เมื่อไม่รักดีไปรักเลวก็ผิดปกติวิสัย ในเรือนดิ้งสมัยนั้น ชาวเมืองเขารู้จักว่าเราเป็นไทย และให้เกียรติออกจะมากกว่าชาติต่างด้าวอื่น ๆ บางคนรู้จักนายโห้ (เจ้าคุณเทพศาสตร์) เสียด้วย

เจ้าคุณไม่ยอมมีนัดกับสาว ๆ เหล่านี้เลย เมื่อพบกันก็คุยกัน เมื่อไม่พบก็แล้วไป มีสาว ๆ สวย ๆ สกุลวงศ์และการศึกษาดีเป็นเพื่อนกับเจ้าคุณไม่เคยเห็นไปหมกมุ่นกับแม่พวกเหล่านั้นจนเกินการไปเลย เจ้าคุณอาจชอบเขาและรักเขาเข้าด้วยก็ได้ แต่ไม่หลง

การที่เด็กผู้ชายเข้าวัยหนุ่มจนห้ามไม่ให้ปะปนคบกับสาว ๆ เสียเลยนั้น ผู้เขียนเห็นว่าผิดเกินไป ผู้ที่ขาดสมาคมทางนี้ จะขาดสิ่งที่ควรรู้ไปมาก เมื่อเวลาเข้าสังคมจะปรากฏว่าด้อยในแง่ต่าง ๆ ขนาดที่เจ้าคุณทำไปนั้น เป็นแต่พอดี ๆ

คนที่หลงนั้นน่าเกลียด แม้แต่เพียงมีใครเป็นชู้ด้วยเต้นรำกับคนที่เขาหลงเท่านี้ก็หายใจราวกับมังกรไม่เป็นอันจะเล่าเรียน และใช้เงินทองเปลืองเกินควร และยังสร้างข้ออกพร่องต่าง ๆ อีกมาก ผู้ที่จะส่งบุตรในวัยรุ่นและวัยเรียนไปไกลหูไกลตาควรจะบอกให้พ่อหนุ่มนั้นให้ถือเอาคำว่า อย่าหลง เป็นยังเที่ยนใส่ไว้กับตัวก่อนจะทำอะไรให้นึกถึงมันเสียก่อน

ไม่คางเหลืองก็ไม่เข็ด

ก่อนจะจากเรดดิ้ง ท่านอาจารย์ชวนให้ผู้เขียนไปอยู่ด้วย ก็ยินดีเพราะท่านดีกับเรามาก และจะไกลจากกันแล้ว อีกนัยหนึ่งคือได้มาอยู่ด้วยกันกับเจ้าคุณ ผู้เขียนเอาจักรยานยนต์ติดไปด้วย ในวันหยุดขี่ไปเที่ยวไกล ๆ เจ้าคุณมักมาด้วย โดยนั่งเสริมท้ายไป ไปล้มมาก็หลายครั้งแต่ก็ไม่เข็ด ดูกลับยิ่งชอบมากขึ้น เดชะบุญต่างก็ไม่เป็นอะไร เพียงบางครั้งกางเกงกันขาดไป

นายพันเอก ฮยูม ไม่รังเกียจที่ผู้เขียนมีรถ บางคราวยังให้เอาไปส่งท่านเมื่อมาเยี่ยมเสร็จแล้ว เมื่อจะไปกับคนแก่ที่ไรต้องเอาพ่วงข้างมาพ่วงเข้าไปด้วย ท่านไม่ใช่ จะไปไหน ๆ ท่านก็ไม่ว่า แต่ขอให้เขียนถึงท่านเป็นระยะ ๆ ไป

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อปรับปรุงเครื่องและรถดีแล้วได้ตกลงกับเจ้าคุณจะไปสองความเร็ว เจ้าคุณเสริมท้ายไปเช่นเคย พอเลี้ยวโค้งรถก็ล้มลง ตรวจดูเห็นรถเป็นปกติ แต่ทำไม่ว่าสกรูที่กวดแฮนด์สำหรับเลี้ยวขาดเสียแล้ว ขี่รถได้ก็ตะบึงต่อไป จะต้องเลี้ยวที่หน้ากำแพงกันไม่ให้ตกเหว แต่รถไม่ยอมเลี้ยว ในวิบเดียวก็ปะทะเข้ากับกำแพง งงไปนิดหนึ่ง หันไปดูเห็นเจ้าคุณนอนเฉยอยู่กับถนน ตำรวจบอกว่าเร็วมากและเจ้าคุณคอหักตายแล้ว จะเอาไปโรงพัก ผู้เขียนขอเอาตัวไปบ้านเรา ว่ายังไม่ตาย ยังหายใจ เรียกเอารถแท็กซี่ไปบ้าน ช่วยกันเอาไปข้างใน ทุกคนในบ้านมาช่วยกัน ท่านเจ้าของบ้านให้ไปเชิญหมอ พอหมอมาถึงเจ้าคุณมีอาการดีขึ้น

ผู้เขียนบอกว่าจะต้องไปแจ้งความที่โรงพัก เจ้าคุณพูดออกมาได้ว่า "ขึ้นหลังไปด้วยซิ" สมชงเจ้าคุณได้รับความกระเทือนอย่างแรง ต้องนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่ร่วมเดือน

ผู้เขียนไปหานายพันเอก ชยุม ไปขอเงินค่าซ่อมรถ ท่านว่าสำหรับให้ไม่มีถ้าขอยืมก็ได้ ตอบท่านไปว่าไม่เคยยืมเงินใครจะต้องเลิกใช้รถและลากลับบ้าน ท่านสั่งให้นั่งคอยสักครู่แล้วหยิบสมุดเช็คเขามาเขียน แล้วยื่นให้ผู้เขียนหนึ่งฉบับ สำหรับเงิน ๒๕ ปอนด์ แล้วยื่นมาอีกฉบับหนึ่งพูดว่า "ให้อีก" ใบนี้ ๑๒ ปอนด์ ผู้เขียนขอบคุณท่านเป็นอย่างมากสำหรับตัวเองและแทนเจ้าคุณด้วย ยอกท่านว่า ท่านใจดีจริง ๆ และผู้เขียนก็สบายใจที่จะมีของเล่นต่อไป แล้วก็ลาท่านกลับ

เขาเช็คยื่นให้เจ้าคุณบอกว่าเป็นของขวัญจากนายพันเอก ชยุม ดีใจเพราะเราไม่พอใช้ไปเดือนหนึ่ง ๆ เท่านั้น

เมื่อหายป่วยแล้ว เจ้าคุณไม่เคยขอขึ้นท้ายไปด้วยอีกเลย แต่รวบรวมเงินสมทบเข้ากับเงินท่าขวัญของท่านผู้ดูแลนักเรียนไปหาซื้อมาขี่อีกคันหนึ่ง เจ้าคุณดีใจทั้งรถยนต์ไม่ได้จนถึงที่สุด

ช่วยเหลือเต็มที่

ในที่สุดเราได้มาร่วมงานกันในกิจการของอนุสภากาชาด เจ้าคุณเป็นเลขานุการ เรารับช่วงจากท่านผู้อำนวยการคนก่อน ด้วยสำนึกในการงานดีที่ท่านได้ปักกันทำไว้ จึงไม่ยากเพราะเป็นงานเจริญรอยตามท่าน เช่นท่านได้สร้างหนังสือเรื่องค่าของขาหารไว้ เราก็ต่อไปด้วยการให้ตีตำราทำข้าวและให้ทำขาหาร ให้มีคุณค่าสำหรับคนดีและคนป่วย สมุดพกของอนุกาชาดโดยเฉพาะยังไม่มี ก็ได้คิดจัดให้มีขึ้นหนังสือของอนุกาชาดก็พยายามให้มีเรื่องมากขึ้น ให้ออกตรงต่อเวลา และได้พยายามส่งเสริมให้มีการติดต่อกับอนุกาชาดในต่างประเทศมากยิ่งขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

ผาคิดเห็นว่า งานของอนุกาชาดทุกหน่วย เป็นงานเพิ่มให้กับครู อาจารย์ ถ้าให้สมาชิกจัดการงานกันได้เอง เพียงครูอาจารย์คอยประคับประคองแนะให้ ภาระ

ของครูก็จะเบาลง และสมาชิกทุกคนก็จะยิ่งเป็นกำลังของโรงเรียน จึงให้มี " การประชุมควบคุมกันเอง " ขึ้นในหน่วยที่จะจัดขึ้นใช้ ในเบื้องต้นต้องเข้าช่วยเหลือให้การประชุมของแต่ละหน่วยเป็นไปถูกต้องตามระเบียบของการประชุมที่ดี หลายหน่วยทำได้ดีมาก ถึงกับมีการประกวดในด้านนี้ในงานกาชาด และให้ประชาชนเข้าชมและฟังด้วย ได้ขยายการประชุมควบคุมกันเองนี้ออกไปในทางสนุก และให้ได้รับความรู้ไปในตัวด้านหนึ่งก่อน ให้หน่วยหนึ่งเป็นเจ้าภาพ แล้วเชิญอีกหน่วยหนึ่งหรือจะกี่หน่วยก็ตามเป็นแขก เพื่อไปเที่ยว มีการหัดว่ายน้ำกันด้วยบ่อยครั้ง การไปเที่ยวนี้ทำแต่เช้า และกลับก่อนมืดค่ำ ทุกครั้งจะมีการหุงหาอาหารจัดที่กิน ยังแถมจัดเอาไปให้เจ้าของสถานที่ด้วย เจ้าของสถานที่ยังช่วยเหลือจัดสถานที่ไว้สะอาดเรียบร้อย ทั้งนี้เพื่อให้เป็นตัวอย่างที่ดี การประชุมควบคุมกันเอง มีท่าทางจะเป็นไปด้วยดี เจ้าของสถานที่หลายแห่งศรัทธาจะให้ใช้สถานที่ เช่น ยังคุณนายกสภากาชาดในเวลานั้น ก็พอพระทัยโปรดเกล้า ฯ ยอกประทานให้ใช้วังบางขุนพรหมของท่านได้ในโอกาสต่อไป ผู้อำนวยการกองอนุสภากาชาดในสมัยนั้น (คือผู้เขียน) มีงานทางกระทรวงศึกษาไม่น้อยเลย คืองานของกรมวิสามัญศึกษาเป็นงานโดยตรง และเป็นกรรมการวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยไปในนามของกระทรวงศึกษาธิการ จึงเห็นได้ว่ากิจการของอนุสภากาชาดที่ผ่านไปด้วยดีถึงขนาด เจ้าคุณเลขานุการมีส่วนในความสำเร็จและในความดีนั้นเป็นอันมาก

พยานแห่งความดี

๑. เมื่อเสร็จการศึกษามาจากต่างประเทศ เจ้าคุณเริ่มรับราชการ ๒๕ มีนาคม ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์พระยา ๑ เมษายน ๒๔๖๖ และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรจากพระหัตถ์ในวันนั้นเอง (ทำราชการมาได้ ๔ ปีกว่า ๆ เท่านั้น)

๒. ในเวลา ๑๒ ปี ๓ เดือน ได้รับพระราชทานเงินเดือนถึง ๕๐๐ บาท

๓. ใน ๘ ปี ได้เป็นนายกองตรีเสือป่า

๔. ทำหน้าที่สำคัญ ๆ ต่าง ๆ เป็นเลขาธิการสามัคยาจารย์สมาคม

๕. กรรมการคณะฟุตบอลไทย

๖. เหรัญญิกคณะฟุตบอลไทย

๗. อนุกรรมการตัดสินฟุตบอล

๘. เลขาธิการคณะฟุตบอลไทย

๙. นายกกรรมการฟุตบอลกระทรวงศึกษาธิการ

๑๐. เลขานุการอนุสภากาชาด

๑๑. หัวหน้ากองกลางสภากาชาดไทย

๑๒. ประจำกองสลากกินแบ่งรัฐบาล

๑๓. กรรมการสภาการศึกษาแห่งชาติ

ผู้เขียนพูดไว้แล้วแต่ต้นว่า เจ้าคุณพณิชยศาสตร์วิธานเป็นคนดี และอยากให้เห็นว่า ขันติความดีนั้นจะอยู่ "ประดับไว้ในโลกา" และใครจะค้านที่ว่า "ความดีที่คนทำนั้น มักจะจมดินไปกับกระดูก" ทั้งนี้ เพื่อให้คนเรามีจิตใจหมั่นประกอบกรรมดี

เจ้าคุณเป็นคนดี จึงมีโอกาสที่หาไม่ได้ง่ายเลย คือได้รับใช้ประเทศชาติจนวันสุดท้ายของชีวิตที่ยาวยืนกว่า ๗๐ ปี โปรดนึกดูให้ดีว่าเป็นคนดีอย่างที่เขาว่า "ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้" ใช่หรือไม่.

อนุสาสนีพณิชยการ

๓๑/๕/๐๗

การเล่นของลูกเสือ

สำหรับกองจักรยาน

ค้นผู้ร้าย

เลือกหาที่มีต้นไม้ มีถนนมาก ๆ รวมเนื้อที่ราวกว้าง ๑๐๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น เป็นเหมาะ สั่งให้ลูกเสือหมู่หนึ่งมีผู้กำกับนำไปซ่อนตนอยู่ในเขตที่กำหนดให้ ให้ล่วงหน้าไปก่อน ๑๐ นาที แล้วจึงให้ลูกเสือพวกหนึ่งตามไปค้นหาจะแยกย้ายกันไปหมู่ละกี่คนก็ตาม ถ้าพวกลูกเสือที่ไปซ่อนตน ซ่อนอยู่ได้นานถึงสองนาที (โดยพวกออกตามหาค้นไม่พบ) จะเป็นพวกที่ชนะ การเล่นนี้ต้องการความไหวพริบและเชาวน์อย่างดีของผู้กำกับพวกที่ต้องไปซ่อน

กองซุ่ม

แบ่งลูกเสือออกเป็นสองพวกเท่า ๆ กัน เลือกถนนสำหรับเล่นสายหนึ่ง กำหนดให้เล่นให้ซุ่มกันได้ไม่เกินระยะห่างจากถนน ๕ เส้น ส่งลูกเสือพวกหนึ่งล่วงหน้าไปก่อน ๑๐ นาที ให้ไปคอยซุ่มอยู่ริมทาง แล้วจึงปล่อยลูกเสือออกพวกหนึ่งตามไปตามทาง ลูกเสือพวกหลังนี้ ต้องส่งผู้ตรวจทางไปข้างหน้าพวก ถ้าผู้ตรวจทางไปพบกองซุ่มเข้าแล้ว ให้ผลัดกันเป็นกองซุ่ม กองเดินทางเรื่อยไป การเล่นนี้เหมาะสำหรับเวลาเมื่อลูกเสือไปเดินทางไกลกลับมา เล่นกันตามทางเดินกลับ

จับจารบุรุษ

สมมติว่า จารบุรุษ ๒ คน หนีออกไปจากค่ายลูกเสือกองหนึ่ง มีผู้เห็นจารบุรุษทั้งสองกำลังขี่จักรยานไป ห่างจากค่ายราว ๒๐ เส้น (ควรชี้สถานที่ให้ดูแผนที่เพื่อให้รู้ที่จะตามขับเข้าไขทาง) ตั้งแต่ที่มีผู้เห็น จารบุรุษทั้งสองต้องโปรยกระดาษ

แสดงทางที่คนขี่จักรยานหนีไป แต่ไม่จำเป็นต้องโปรยกระดาษเรียบไปตลอดทาง จะโปรยทุก ๆ ระยะ ๒ เส้นก่อครั้งหนึ่งก็ยอมให้ จารบุรุษอาจจะเสียเปรียบพวกที่ตามจับสักหน่อย เพราะกระดาษที่โปรยไว้เป็นเครื่องช่วยนำให้ศัตรูมาจับได้ง่ายขึ้น หรือไม่ช้าก็จะมาทัน โดยเหตุนี้จารบุรุษทั้งสองต้องพยายามเลือกพุ่มไม้เหมาะ ๆ ข้างทางเอารถจักรยานซ่อนไว้แล้วหลบตัวอยู่ใกล้ ๆ ทางนั้น (ต้องอยู่ภายในเขตที่กำหนดให้) เมื่อจารบุรุษจะเลี้ยงออกจากถนน ต้องทำเครื่องหมายไว้ให้ผู้ตามเป็นที่สังเกตได้ด้วย จะใช้วิธีวิ่งเลยไปแล้วย้อนรอยกลับมาแยกออกจากถนนก็ได้ตามใจ เว้นแต่ระวังอย่าให้ศัตรูตามมาพบรถที่ซ่อนซุกไว้ หรือจับตนได้เท่านั้น เมื่อจารบุรุษซ่อนตัวอยู่ได้ราวภาคหนึ่งของนาฬิกาแล้ว ควรรีบเอารถออกขี่กลับมายังค่ายอย่างเต็ม ระวังอย่าให้ศัตรูที่ตามมาจับได้ ผู้ที่ตามจับต้องพยายามตั้งจารบุรุษและจับรถที่ซ่อนไว้ให้ได้ ก็ต้องระวังอย่าให้จารบุรุษขึ้นมาเอารถของตนไปขี่เสียด้วย ผู้ตามถูกตัวจารบุรุษได้เมื่อไร นับว่าเมื่อนั้นเป็นเวลาจารบุรุษถูกจับ (การเล่นนี้เหมาะสำหรับผู้เล่นราว ๑๐ คน)

การเล่นในเมือง

สะกดรอย

เลือกลูกเสือคนหนึ่งสำหรับให้เป็นผู้ออกหนี นัดลูกเสือทั้งหมดพร้อมกันในถนนที่เงียบ ๆ แห่งหนึ่ง แล้วให้ลูกเสือที่จะเป็นผู้ออกเดินหนีล่วงหน้าไปก่อน ๔ นาที ระหว่างนี้ห้ามไม่ให้ลูกเสืออื่น ๆ มองดูผู้ที่ออกหนีเลย เว้นแต่ลูกเสือ ๒ คน ซึ่งจะเป็นผู้ติดตามไปจับผู้ที่ออกหนี เมื่อเวลาล่วงแล้ว ๔ นาที ลูกเสือที่ตามไปคนหนึ่งต้องวิ่งกลับมานำลูกเสืออื่น ๆ ไปตามผู้ที่หนีทันที

ลูกเสือที่ตามหลังผู้ที่หนีไปอีกคนหนึ่งต้องทำเครื่องหมายให้พวกที่ตามมาข้างหลังทราบว่าได้หนีไปทางไหนกัน จะใช้กระดาษลูกปลาโปรยตามทาง หรือเขียนถนนเดินเท้าเป็นเครื่องหมายให้เข้าใจกันก็ได้

ลูกเสือทุกคนที่เล่นการเล่นนี้ ต้องเป็นผู้ชำนาญในการเดินหลัก หลบวิ่งและผู้หนีต้องเป็นผู้ที่มีความไหวพริบหาอุบายให้ผู้ตามตามไม่ถูกทางได้

ถ้าลูกเสือผู้หนี เดินอยู่ได้เป็นเวลานานเท่าใด ตามที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว ลูกเสือผู้นั้นเป็นผู้ชนะ

ตามรอย

ส่ง "กระต่าย" ล่วงหน้าไป "กระต่าย" จะเดินหรือขี่จักรยานก็ตาม "กระต่าย" ต้องมีแกลบหรือกระดาษตัดเป็นลูกปลาใส่ถุงไปด้วย "กระต่าย" ต้องโปรยของที่ใส่ถุงไปตามทางด้วย เพื่อผู้ตามจะได้รู้ว่าไปทางไหน ถ้าจะไม่ใช้อะไรโรยบอกหนทาง จะต้องเขียนเครื่องหมายอาณัติสัญญา ตามทางเดินเท้า เสาโทมหรือก้าแพงให้เป็นที่เข้าใจแก่ผู้ตามก็ได้ พวกที่ตามรอยมาต้องลบเครื่องหมายเหล่านั้นมาเรื่อย เพื่อจะได้ไม่เป็นสิ่งรกรุงรังตา และเป็นเครื่องหมายผิดสำหรับเล่นกันวันหลังอีกได้

จะเขียนเครื่องหมายบอกเรื่องอื่น ๆ นอกจากบอกทางที่ไป เช่นบอกที่ซ่อน จดหมาย บอกยี่ห้อต่าง ๆ ฯลฯ ด้วยก็ได้

ในการเล่นนี้ "กระต่าย" ต้องพยายามทำเครื่องหมาย บอกทางที่ตนไปให้แจ่มแจ้งที่สุด เพื่อพวกที่ตามไปจะได้ตามถูกทาง อย่าพยายามทำให้พวกตามผิดทางไปได้ ซึ่งในการเล่น "สะกดรอย"

ลอบเข้าค่าย

เลือกลูกเสือคนหนึ่ง ซึ่งลูกเสืออื่น ๆ รู้จักดีให้เป็น "ผู้ลอบเข้าค่าย" เลือกสถานที่ตั้งต้นเล่นแห่งหนึ่ง ห่างจากค่ายลูกเสือราว ๘๐ เส้น "ผู้ลอบเข้าค่าย" ต้องเป็นผู้รู้จักทางที่จะไปค่ายได้ดี

ผู้ลอบเข้าค่ายต้องพยายามเดินออกจากที่ที่กำหนดให้ ไปยังค่ายลูกเสือให้ได้โดยไม่ถูกจับ ลูกเสือที่จะเป็นพวกคอยจับตามที่กล่าวมาข้างต้น เป็นผู้ที่ได้เห็น

หน้าผู้ที่จะลอบเข้าค่ายแล้ว ผู้ลอบเข้าค่ายจะแปลงปลอมตัวอย่างไรก็ตาม เว้นแต่ต้องไม่ปลอมเป็นผู้หญิง

หน้าที่ของพวกที่คอยจับต้องแยกย้ายกันไปตามที่ทางต่าง ๆ ที่คิดว่าผู้ลอบเข้าค่ายจะเดินมา ต้องคอยระวังวางยามไว้ให้เหมาะห้ามไม่ให้พวกจับเข้าใกล้ที่ตั้งต้นเส้น และค่ายลูกเสือเกินกว่าระยะ ๖ เส้น

ผู้ลอบเข้าค่าย ต้องออกเส้นตรงต่อเวลาที่กำหนดให้ จะเดินตามถนนตามทางได้ทั้งสิ้น ห้ามไม่ให้ใช้ยานอย่างหนึ่งอย่างใดยอมให้เดินเท้าอย่างเดียว ถ้าเห็นพวกจับมาใกล้ จะหลบเข้าไปในร้านใกล้ตามซอกของ ตูของ พอเห็นว่า ผู้จะจับผ่านพ้นรอดอันตรายแล้วจึงออกเดินตามทางต่อไปได้

ถ้าพวกจับเห็น ผู้ลอบเข้าค่าย ต้องพยายามเข้าใกล้ทักให้ได้ยินว่า " สบายหรือ " ก็ได้ หรือจะแตะต้องด้วยมือก็ได้ ผู้ลอบเข้าค่ายจะต้องยอมให้เขาจับโดยดี และถือว่าตนเป็นเชลยศึกและยอมเดินกลับค่ายมากับผู้ที่จับได้

เมื่อเวลาตั้งแต่ลงมือล่วงพ้นไป ๑ นาฬิกาแล้ว ลูกเสือทั้งหลายต้องกลับค่ายหมด เพราะว่าชั่วเวลานาฬิกาหนึ่ง ผู้ลอบเข้าค่ายควรลอบเข้ามาในค่ายได้ หรือพวกจับควรจับเขาได้ ระยะทางตั้งแต่ที่ตั้งต้นเล่นขึ้นถึงค่ายก็กำหนดให้เพียง ๘๐ เส้น พอสมควรแล้ว

ถ้าลูกเสือในค่าพวกคอยจับ เห็นเพื่อนลูกเสือด้วยกันกำลังจะตามจับผู้ลอบเข้าค่ายจะไปช่วยเขาด้วยก็ได้ แม้แต่จะแบ่งคะแนนให้ผู้จับทั้ง ๒ เท่า ๆ กันก็ดี ควรยอมให้คะแนนผู้ที่ตั้งต้นจะจับก่อนดีกว่า

การเล่นนี้สนุกตั้งแต่ต้นจนเลิก

เก็บลายเซ็น

การเล่นนี้เหมาะกับจังหวัดที่มีถนนหนทางมาก ๆ แบ่งผู้เล่นออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายขาวกับฝ่ายแดง จะใช้ผ้าขาวผ้าแดงพันแขนหรือพันหมวกให้เป็นเครื่องหมายก็ได้ วางลูกเสือฝ่ายขาวไว้แห่งละคนห่างกันราว ๒ เส้น สักซีกแห่ง (จะวางไว้ที่

แห่งก็ตาม แล้วแต่จำนวนลูกเสือที่เล่น แห่งหนึ่งต้องมีฝ่ายขาวคนหนึ่งและฝ่ายแดงคอยระวังสองคน)

ฝ่ายขาวที่ไม่ได้อยู่ประจำแห่ง (ที่วางประจำแห่งไว้แล้ว เคลื่อนที่ไม่ได้) จะเป็นผู้พยายามเข้ามาเอาลายมือผู้ประจำแห่งให้ได้ โดยมีให้ฝ่ายแดงแตะต้องตัวได้ ผู้ประจำแห่งคอยให้สัญญาณที่จะเข้ามาเอาลายมือได้ คือเมื่อเห็นว่าผู้ที่จะเข้ามาเอาลายเซ็นนั้นจะไม่รอดอันตราย กล่าวคือจะถูกฝ่ายแดงจับ ก็ยกไข้ห้ามอย่าให้เข้ามา เมื่อเห็นว่าปลอดโปร่งดีจึงให้เข้ามา ถ้าผู้ที่จะเข้ามาเอาลายเซ็นเข้ามาได้ดังประสงค์แล้ว ฝ่ายแดงต้องยอมให้ผู้นั้นออกไปยังแห่งอื่น ๆ ได้โดยสะดวก ตัวจึงไม่ไปจับกุมที่อื่นอีก

ผู้เอาลายเซ็นไปเที่ยวเก็บลายเซ็นครบแห่งก็จะกลับแต่งเดิม (เพราะวางแห่งต่าง ๆ เป็นวงไว้) ใครได้ลายเซ็นมามากที่สุดเป็นผู้ชนะ เมื่อถูกจับแล้วต้องงดการไปเก็บลายเซ็นจากที่อื่น ๆ ทีเดียว

ข้อบังคับ

๑. ตัวจึงไม่ซ่อนหรือซุ่มในร้านขายของต่าง ๆ

๒. ต้องหลบหลีก หรือจับกุมกันในถนนหนทางเท่านั้น

๓. ผู้เล่นต้องรู้ด้วยว่า แห่งต่าง ๆ ที่วางไว้อยู่ที่ไหน

๔. ฝ่ายแดง ๒ คน ที่ระวังแห่งไหนต้องประจำแห่งนั้น จะเที่ยวไปจับตามแห่งอื่น ๆ ไม่ได้

อะไรแปลกตา

แบ่งผู้เล่นออกเป็น ๒ พวก ให้พวกหนึ่งเดินไปริมถนนข้างขวา อีกพวกหนึ่งเดินไปริมถนนข้างซ้าย เมื่อเดินสุดทางที่กำหนดให้แล้ว ให้พวกเล่นเดินกลับเปลี่ยนข้างกัน คือพวกเดินทางขวากลับเดินทางซ้าย พวกเดินทางซ้ายกลับเดินทางขวา

จะปล่อยลูกเสือให้เดินออกไปเป็นแถวก็ได้ แต่ถ้าปล่อยออกเดินไปตะวาดะคนสองคนจะดีกว่า ลูกเสือทุกคนมีกระดาษดินสอพร้อม สำหรับจดสิ่งของต่าง ๆ ที่

ไหนในเวลาเดินว่า แปลกตาอย่างไรบ้าง กล่าวชื่อเสาเขต ป้ายไม่ตรง ของในร้านไม่เรียบ ฯลฯ (ไม่ต้องสังเกตความเร็วความช้าของยานพาหนะซึ่งเคลื่อนไปมาตามถนน เพราะกรรมการจะไม่มีโอกาสสอบให้เห็นจริงได้)

เมื่อผู้เล่นเดินทางกลับมาแล้ว ให้เขียนชื่อไว้ท้ายกระดาษที่ได้จดมาส่งให้กรรมการ ซึ่งจะเป็นผู้ให้คะแนนตามมากตามน้อย สำหรับสิ่งที่สังเกตแปลกตามาฝ่ายไหนได้คะแนนมากที่สุดเป็นชนะ ควรมีรางวัลพิเศษสำหรับลูกเสือผู้ที่ได้สังเกตมากที่สุดด้วยสักรางวัลหนึ่ง

ความประสงค์ในการเล่นนี้ ไม่ใช่แต่จะฝึกหัดให้ลูกเสือสังเกตอย่างเดียว ประสงค์จะให้ลูกเสือรู้จักวิธีบันทึกเวลาจดอะไรลงไปด้วย เพื่อไม่ให้เพื่อนกันเห็นหรือรู้ทันว่าจดอะไรลงไปเมื่อไร

จะกำหนดเวลาให้เล่นหรือไม่ ไม่สำคัญสำหรับการเล่นนี้

ใกล้และไกล

ผู้กำกับคุมหมู่ลูกเสือเดินไปตามถนน ผู้กำกับเป็นผู้ถือบัญชีมีนามลูกเสือที่เดินไปกำกับทุกบัญชี ก่อนออกเดิน ผู้กำกับจะอธิบายความประสงค์ให้ลูกเสือฟัง

ความประสงค์ในการเล่นนี้ คือให้ลูกเสือสังเกตดูสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้กำกับจะบอกให้ก่อนเวลาออกเดิน

ลูกเสือต้องคอยระวังดูสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการ เมื่อพบเข้าแล้วต้องวิ่งไปบอกผู้กำกับ หรือนำสิ่งที่พบไปให้ ผู้กำกับจะให้คะแนนตามสิ่งที่ได้พบ ใครได้คะแนนมากที่สุดเป็นชนะ

สิ่งที่ต้องการควรเป็นสิ่งแปลก ๆ ต่าง ๆ ให้เห็นได้ใกล้และไกล เพื่อเป็นการฝึกหัดความสังเกตของลูกเสือให้รู้สึกใกล้ไกลเบื้องสูงและเบื้องต่ำ ควรเลือกสิ่งต่าง ๆ ราว ๑๐ สิ่ง เช่นของต่อไปนี้

หาไม้ขีดไฟได้อันหนึ่ง	ให้คะแนน ๑
หาลูกตุ้มได้ลูกหนึ่ง	,, ๑
เห็นรอยเท้านก	,, ๑
เห็นรอยประทับเสือหรือรอยเท้าของผู้เดินทาง	,, ๒
เห็นม้าสองเท้า	,, ๒
เห็นนกพิราบบิน	,, ๒
เห็นนกกระจอกเกาะขอบ	,, ๑
เห็นปล่องไฟบิน	,, ๒
เห็นหน้าต่างพังหรือแตก	,, ๑
เห็นต้นมะม่วง	,, ๑

วิ่งรายงาน

ให้ลูกเสือวิ่งไปยังที่สำหรับปิดใบโฆษณามาก ๆ มีกรรมการคอยกำกับดูเวลาอยู่ที่นั่นผู้หนึ่ง คอยระวังไม่ให้ลูกเสือหยุดดูใบโฆษณาต่าง ๆ เกินหนึ่งนาที ห้ามไม่ให้ลูกเสือจดอะไรลงในกระดาษเลย ให้ใช้แต่ความจำอย่างเดียว เมื่อลูกเสือหยุดดูที่สำหรับปิดใบโฆษณานานหนึ่งนาทีแล้ว ต้องวิ่งกลับมารายงานว่า มีใบโฆษณาเรื่องอะไรบ้าง ใครจำได้มากถูกต้องเป็นผู้ชนะ

หลวงพณิชยศาสตร์วิธาน
นายหมู่ใหญ่
เจ้าหน้าที่ประจำแผนกยุวนายก

(คัดจากวิทยาจารย์เล่ม ๑๗ พ.ศ. ๒๔๙๙ หน้า ๑๒๔๒)

การเล่นของลูกเสือ

เหล่าสมุทรเสนา

ซ่อนของต้องห้ามข้ามด่าน

ผู้ซ่อนของต้องห้ามได้ซ่อนของไว้ในหมู่ก้อนดินริมฝั่ง และตกลงจะให้คนหนึ่งในจำพวกของตน เป็นผู้นำของที่ซ่อนไว้ไปซ่อนยังที่อีกแห่งหนึ่งอยู่ห่างจากที่นี้ ราว ๒๐ เส้น สมมติให้ลูกเสือหมู่หนึ่งเป็นพวกซ่อนของ ส่วนคนที่จะย้ายของจากที่ซ่อนเดิมไปยังที่ซ่อนใหม่นั้นต้องมีรองเท้าตอกเหล็กเป็นเครื่องหมาย ให้เห็นรอยเท้าต่างแปลกกว่าคนอื่น ๆ ทั้งหมด ก็ยิ่งต้องมีกระสอบ หรือย่ามแบก หรือสะพายไปด้วย (สมมติว่าของต้องห้ามอยู่ในนั้น)

"แดน" ด่านนี้คือริมฝั่งหรือตามหาด ซึ่งอยู่ระหว่างพวกซ่อนของและที่ที่จะย้ายของไปซ่อนใหม่

สมมติให้ลูกเสือ ๒ หมู่เป็นผู้รักษาด่าน มียามคอยตรวจตูดตลอดเขต ต้องกำหนดเขตให้เล่นด้วย พวกซ่อนต้องข้ามด่านในระหว่างเขตที่กำหนดไว้

เมื่อยามเห็นผู้นำของไปซ่อน (รองเท้ามีเหล็กตอกแปลกกับคนอื่น) ข้ามแดน ต้องร้องบอกพวกรักษาด่าน ซึ่งจะตั้งค่ายอยู่ไม่ห่างจากฝั่งก็มากน้อย ให้รีบออกขัดก่อนผู้ซ่อนนำของไปยังที่ซ่อนใหม่ได้

ยามด่านควรยืนระยะห่างกันราว ๕ เส้น พวกซ่อนต้องนำของที่ซ่อนออกจากที่เดิมภายในเวลาที่กำหนดไว้ (ระวังอย่าให้ถูกเวลาน้ำขึ้นได้) พวกซ่อนต้องพยายามลวงยามด่านอย่าให้ไปตามผู้ที่คนได้เลือกให้ไปซ่อนของยังที่ใหม่ได้ เพราะว่าในตอนแรกนี้ ยามด่านยังสังเกตไม่ได้ว่า คนไหนเป็นผู้ใส่เกือกมีเหล็กตอกแปลกกว่าคนอื่น

ขุมทรัพย์

สมมติว่า มีผู้ฝังทรัพย์ไว้ในเกาะแห่งหนึ่ง มีลายแทงบอกทางบอกเครื่องหมายตั้งไว้ด้วย สมมติว่า ลายแทงอยู่ใกล้ ๆ กับท่าที่ขึ้นเกาะนั้นแห่งหนึ่ง หมู่ลูกเสือต้องพากันมาหาเอาเอง ต้องให้ลูกเสือพายหรือตีกรรเชียงมาแต่ไกลพอสมควร เมื่อพบลายแทงแล้วต้องค้นหาขุมทรัพย์จนได้ พวกที่ทำลายแทงและพบขุมทรัพย์แล้วต้องระวังอย่าทิ้งร่องรอยไว้ใกล้ ๆ ขุมทรัพย์นั้น เพราะว่าหมู่ลูกเสือที่ตามมาทีหลังจะจับได้หรือค้นทรัพย์ได้โดยง่าย

เมื่อหมู่แรกพบลายแทงพบขุมทรัพย์แล้ว ต้องย้ายที่ซ่อนทั้ง ๒ สิ่งเสียใหม่สำหรับลูกเสือหมู่หลัง ๆ หมู่ไหนนำทรัพย์มาได้ในเวลาน้อยที่สุด เป็นหมู่ที่ชนะ

การเล่นนี้ จะใช้เล่นตามที่ที่ไม่มีเกาะ แต่มีแม่น้ำหรือลำคลองก็ได้ สมมติให้ที่รมฝั่งข้างหนึ่งเป็นเกาะเสียก็แล้วกัน

จับสลัด

สลัดพวกหนึ่งกำลังขนทรัพย์มาซ่อนในถ้ำสลัดแห่งหนึ่ง (ใช้อิฐคนละก้อนและใช้สถานที่แห่งหนึ่งเป็นถ้ำก็ได้) แล้วก็รีบไปลงเรือ

ลูกเสือหมู่หนึ่งเป็นผู้รักษาฝั่ง แยกย้ายคอยป้องกันไม่ให้สลัดขึ้นฝั่งได้ ต่างก็อยู่เรียรายกันไป พอคนหนึ่งเห็นพวกสลัดขึ้นฝั่งก็ร้องบอกกัน เลยพามารวมกันเข้าต่อสู้กับสลัด ถ้าจำนวนผู้รักษาฝั่งน้อยกว่าพวกสลัด จะนับว่าสลัดชนะ ผู้รักษาฝั่งควรตั้งมั่นอยู่ใกล้ ๆ ฝั่ง และใช้อาณัติสัญญาคอยเรียกรวมกำลังกันให้ได้โดยเร็ว เมื่อเห็นพวกสลัด

ชักคะเย่อ

สมมติว่ามีไม้ท่อนใหญ่ (ซุงเป็นเหมาะ) ลอยน้ำมา ลูกเสือทั้ง ๒ พวกเห็น ต่างก็ออกไปชิงเก็บ พอเรือไปถึงซุง คนหัวเรือก็ผูกซุงลากเอามา ใครไปถึงก่อนผูกได้ก่อนก็ได้ลากมาก่อน ส่วนผู้ไปถึงทีหลังต้องรีบตามไป แล้วผูกปลายซุงอีกข้างหนึ่งลากเอามา ใครลากมาได้ถึงที่ที่ออกเรือไปก่อนเป็นผู้ชนะ

กรรมการต้องกำหนดที่ที่ลูกเสือทั้งสองล่าจะออกไปผูกซุง และควรเอาซุงไปอยู่ระหว่างกลางลูกเสือทั้ง ๒ พวก คะเนระยะให้เท่ากัน ถ้าสายน้ำจัด ควรผลัดกันอยู่เหนือน้ำครั้งหนึ่ง ใต้น้ำครั้งหนึ่ง

ผู้เล่นต้องยังคับบัญชาในลูกเสือของตนรักษาระเบียบให้เรียบร้อย คือให้พร้อมกันแจวหรือพายหรือตีกรรเชียง กับทั้งต้องพยายามอย่าหน้าเป็นหัวเราะคิกคักซึ่งจะเป็นทางทำให้แพ้เขาได้โดยง่าย การเล่นนี้เป็นการหัดตีสปลินอย่างดีด้วย

การเล่นในน้ำ

มีหลายอย่าง เช่นฟุตบอลในน้ำ ถ้าน้ำไม่ลึกพอหยั่งถึง ใช้มือจับลูกโยนไปให้เข้าประตูกัน, ปั่นเสาชโลมน้ำมัน ควรปักเสาให้เอนสักหน่อยอย่าให้ตรงนัก, ว่ายน้ำแข่ง, ชิงเข้าพวงมาลัยชูชีพ ฯลฯ

การเล่นสำหรับปัจจุบันพยาบาล

นักโทษเจ็บ

ให้ลูกเสือเล็ก ๆ เป็นนักโทษหรือเชลยศึก ถูกมัดกลิ้งอยู่ห่างจากค่ายราวเส้นหนึ่ง และสมมติให้นักโทษเหล่านี้เป็นผู้ปราศจากสติจะช่วยเหลือผู้เล่นไม่ได้ จำนวนผู้เล่นมีเท่าไร จำนวนนักโทษต้องมีเท่านั้น

ผู้เล่นจะอยู่พร้อมกันที่ค่าย พอได้อาณัติสัญญาต่างก็ตรงออกไปที่นักโทษของตน แก้มัดออกแล้วแบกมายังค่าย ใครถึงค่ายก่อนได้ ๑๒ คะแนน ผู้เล่นจะแก้มัดนักโทษเมื่อแรกไปถึงหรือเมื่อพามายังค่ายแล้วก็ได้ แต่จะนับว่าได้คะแนนเมื่อแก้มัดออกแล้ว

ห้ามมิให้ใช้มีดและห้ามไม่ให้นักโทษช่วยเหลือผู้เล่นอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้ากับจะต้องคอยดูความว่องไว อาการที่ทำของผู้เล่นอยู่เสมอ ว่าถูกต้องสมควรหรือไม่ ถ้าผู้เล่นใช้กิริยาที่น่าเป็นอันตรายแก่นักโทษคนเจ็บ ในการแก้มัดหรือแบกมา จะต้องถูกหักคะแนน

ใครได้คะแนนมากเป็นผู้ชนะ ไม่จำเป็นว่าคนที่มาค่ายก่อนชนะ หรือมาที่หลังชนะ ต่างว่าผู้นำคนเจ็บเข้าค่ายได้ก่อนได้ ๑๒ คะแนน แต่อาจถูกหักออกเสีย ๓ คะแนนก็ได้ ผู้ที่มาที่หลังได้ ๑๐ คะแนนไม่ถูกหักคะแนนออกเลย ก็อาจเป็นผู้ชนะได้ แต่โดยมาก คนที่ทำการสำเร็จก่อนมักเป็นผู้ชนะ

การเล่นนี้เป็นการฝึกให้รู้จักวิธีแก้เชือกแก้มัดอย่างละมุนละม่อม กับทั้งหัดวิธีแบกหามคนเจ็บให้ถูกต้อง และว่องไวพร้อม

ช่วยชีวิต

ผู้สืบข่าวผู้หนึ่งวิ่งมาที่ค่ายรายงานว่า ได้ถูกข้าศึกไล่ตามมา เมื่อกำลังอยู่ในแดนของข้าศึกได้สังเกตเห็นพวกของตน นอนกลิ้งอยู่ที่ดินผู้หนึ่ง กระดิกกระเดียไม่ได้ กับทั้งไม่มีทางที่จะช่วยเหลืออย่างใดได้ด้วย ผู้กำกับจึงชุมนุมหมู่ลูกเสือแล้วแจ้งเรื่องให้ฟัง และเรียกหาผู้อาสาไปช่วยเอาคนเจ็บกลับมา

ผู้อาสาจะต้องไปค้นหาคนเจ็บ (ต้องซ่อนคนเจ็บไว้ในพุ่มไม้หรือที่กำบังลับ ๆ สักหน่อย) แล้วนำมายังค่ายให้ได้โดยไม่ให้ข้าศึกจับได้

การเล่นนี้ต้องการลูกเสือผู้อาสาก่งจริง ๆ เพราะต้องสมมติว่าตนอยู่ในแดนของข้าศึก ถ้าพบข้าศึกเข้าต้องพยายามหลบหลีกให้ดี เมื่อควรจะซ่อนคนเจ็บไว้ได้แล้วตัวเองเลี่ยงออกไปเสียทางหนึ่ง แล้วจึงหาทางมายังที่ซ่อนคนเจ็บ นำคนเจ็บมาค่ายต่อไป ก็ยิ่งดี สุดแต่อย่าให้ข้าศึกจับได้เท่านั้น ต้องมีฝ่ายข้าศึก ๒ คนจึงจะจับผู้อาสาได้

ต่างว่าได้เตรียมคนเจ็บไว้ดีแล้ว และเมื่อมีผู้นำข่าวมาบอกตำแหน่งที่คนเจ็บอยู่พอเป็นเลา ๆ ควรให้ลูกเสือที่ไม่ได้อาสาออกไปเป็นข้าศึกอยู่ในแดนข้าศึก ถ้ามีคนเล่นมาก จะจัดให้ผู้อาสาหลายคนไปช่วยคนเจ็บหลายคนก็ได้

การเล่นนี้เป็นการฝึกหัดความคิดไหวพริบอย่างดีทีเดียว

ค่ายร้าง

ลูกเสือหมู่หนึ่งเดินไปถึงค่ายแห่งหนึ่งซึ่งเป็นค่ายร้าง เจ้าของเดิมทิ้งหนีไปเสียแล้ว ในค่ายนั้นมีคนเจ็บมีกระดาษปิดบอกว่า "ถูกยิงที่หัวตาย" และถัดไปอีกหน่อยมีคนเจ็บหมายไว้ว่า "ตะโพกหัก" และอีกคนหนึ่งสมมติว่า ถูกยิงแต่อุตส่าห์คลานไปพุงอยู่ เลือดไหลไม่หยุดจนสลบไป

ลูกเสือหมู่ที่ไปพบค่ายเข้านั้นต้องทำหน้าที่ลูกเสือทันที กล่าวคือต้องเข้าช่วยคนเจ็บโดยฉับพลัน

ถ้าคอยสังเกตดูว่าลูกเสือทำอย่างไร จะเห็นเป็นการขันและสนุกมาก ลูกเสือสำรองคงจะไปเสียเวลาปลงอนิจจังคนตายเสียตั้ง ๑๐ นาที และเมื่อปล้ำปลุกกับคนตายพอแล้วคงจะจัดทำปลหามศพไปผึ่งกัน เมื่อเสร็จธุระนี้แล้ว คงจะหันไปพบคนตะโพกหักเข้า แล้วคงจะช่วยกันหามไปรักษา ซึ่งจะทำให้อาการยิ่งร้ายขึ้นอีก และคงจะพันผูกขาข้างที่ไม่เป็นอันตรายด้วยเงื่อนตาย และในที่สุดคงจะทำวิธีให้คนเจ็บหายใจโดยไม่มีประโยชน์เลย หรือทิ้งคนเจ็บไว้ที่นั่นเอง บางทีอาจจะแลข้ามคนที่เลือดไหลไม่หยุดไปก็เป็นได้ ตกลงคนนั้นคงเลือดออกหมด ตายอยู่นั่นเอง

คราวนี้ คอยสังเกต หมู่ลูกเสือ ที่ชำนาญในการ พยาบาล เบื้องต้น มาทำหน้าที่ผู้กำกับของลูกเสือหมู่นี้พอเห็นสิ่งต่าง ๆ เข้าก็จะสันนิษฐานได้ว่า คงเกิดรบพุ่งกันที่นั่นแล้วก็จะจัดวางยาม ๒ คนทันที เพื่อป้องกันศัตรูที่จะหวนมาขยกวนอีก พอเห็นคนตายพวกลูกเสือจะไม่ยอมเสียเวลานาน พอรู้แน่ว่าตายก็คงปล่อยให้นอนโต้โก้อยู่โดยลำพัง พอถึงคนตะโพกหัก ก็คงเข้าเผือกให้ที่ตรงนั้นเอง แล้วคงจะใส่เปลหามมาอย่างระวัง ลูกเสือผู้หนึ่งเห็นผ้าขาวม้าผืนอยู่หรือทั้งอยู่ ๓ ผืน ก็คงชวนให้พวกลูกเสืออื่นตาเจ้าของผ้าอีกผืนหนึ่ง เมื่อหาได้แล้ว คนหนึ่งก็จะเปลืองผ้าพันคอออกทำชะเนาะขันห้ามเลือดไม่ให้ไหลออก ชีวิตของคนที่ ๓ นี้ก็จะรอดได้

การเล่นนี้ทำเป็นเล่นละครก็ได้ และเหมาะกว่าเล่นแข่งขันกันมาก

ผลัดเป็นหมอ

ถ้าได้เล่น ๒ หมู่เป็นเหมาะ (ไม่ควรจะให้เกินกว่า ๒ หมู่) หรือจะน้อยกว่าเพียงหมู่เดียวก็พอ ถ้าได้ ๒ หมู่ก็จะได้เป็นการแข่งขันระหว่างหมู่ต่อหมู่ ครั้งแรกให้หมู่หนึ่งทำหน้าที่หมอ อีกหมู่หนึ่งเป็นคนเจ็บ คนเจ็บจะต้องบอกอาการป่วยให้หมอฟัง จะบอกว่า ขี้เหล็ก มีดบาด ฯลฯ แล้วทำอาการประกอบกับการเจ็บให้สมม เช่น ทำขาเขยก หรือชูนิ้ว ฯลฯ ด้วยก็ได้ หมอจะต้องบอกวิธีแก้หรือรักษาให้ทุก ๆ โรค ผู้กำกับจะเป็นผู้คอยฟังคอยตัดสินว่า หมอบอกวิธีแก้วิธีรักษาถูกหรือไม่ ถ้าบอกถูกสำหรับคน

เจ็บคนหนึ่งได้คะแนนหนึ่ง เมื่อหมอทุกคนตรวจอาการคนเจ็บทุกคนแล้ว ให้กรรมการรวมคะแนนที่ได้ไว้ แล้วจึงผลัดให้หมู่คนเจ็บเป็นหมู่หมอบ้าง และทำต่อไปเช่นเดียวกัน เมื่อรวมคะแนนในที่สุด หมู่ไหนได้คะแนนมาก หมู่นั้นเป็นผู้ชนะ

ถ้ามีการเล่นน้อยให้เล่นเป็นการแข่งขันระหว่างตัวลูกเสือได้ ใครได้คะแนนมากเป็นผู้ชนะ ทุกคนต้องเป็นหมอขอกวดแก้รักษาครั้งหนึ่ง และต้องเป็นคนเจ็บให้หมอรักษาครั้งหนึ่ง

การเล่นนี้เป็นการฝึกหัดให้เด็กเข้าใจจำวิธีจะขั้นพยาบาลต่าง ๆ ได้อย่างดี ผู้ถวายหรือกรรมการจะช่วยคนเจ็บถามวิธีหมอบอกให้ทำ เพื่อสอบความรู้ของหมอดูอีกชั้นหนึ่งก็ได้เมื่อเห็นควร

การเล่นทำให้แข็งแรง

ยืดแขนยัน ให้ผู้เล่นหันหน้าเข้าหากัน ยืนห่างกันราว ๒ ศอก แล้วเหยียดแขนไปข้าง ๆ มือต่อมือประสานกัน (หว่างนิ้วเข้าหว่างนิ้ว) ต่อนี้ไปให้เอนตนเข้าหากันจนอกปะทะกันแล้วต่างก็เอาอกดันจนกว่าจะถึงฝ่าหรือเขตที่กำหนดไว้ พอลงมือแล้วก็ทำให้เหนื่อยพอใจเต็นได้แล้ว แต่ถ้าเล่นไปสักสองสามวัน ก็จะทนดันกันอยู่ได้นาน

ยอมศุกเข่า ให้ผู้เล่นยืนหันหน้าเข้าหากันมือต่อมือประสานกัน แล้วให้พยายามกดกันลงจนศุกเข่า ใครลงศุกเข่าก่อนเป็นผู้แพ้

เตะตีน ให้ผู้เล่นยืนหันหน้าเข้าหากัน ไขว้แขนไปข้างหลัง และต้องยืนตีนเดียว แล้วต่างก็พยายามเอาตีนที่ไม่ได้ใช้ยืนขึ้นให้ล้ม ใครล้มลงก่อนเป็นผู้แพ้

หลังตรง ลูกเสือผู้หนึ่งต้องนอนหงายราบลง แล้วอีกผู้หนึ่งยกหัวขึ้น ผู้ที่นอนต้องพยายามทำตนให้แข็งซื่อจนกว่าผู้ที่ยกใต้ยกตนขึ้นตั้งตรงแล้ว ถ้าทำได้ เป็นเครื่องแสดงว่ามีหลังแข็งแรงทีเดียว

หลวงพลนิชยศาสตร์วิธาน
นายหมู่ใหญ่
เจ้าหน้าที่ประจำแผนกธุรนายก

(คัดจากวิทยาจารย์ เล่ม ๓๘ พ.ศ. ๒๔๖๓ หน้า ๑๓๒)

การเล่นของเสือป่าและลูกเสือ

การเล่นสำหรับจับย่อง

(๑) ย่องจับกวาง (หรือแฝงกายเข้าใกล้)

สมมติให้ผู้กำกับหรือรองผู้กำกับเป็น "กวาง" ห้ามไม่ให้ซ่อนตน แต่จะเคลื่อนที่บ้างก็ได้

ให้พวกลูกเสือไปเที่ยวหากวางและพยายามเข้าไปจับโดยไม่ให้กวางเห็น

เมื่อผู้กำกับหรือรองผู้กำกับ (ที่เป็นกวาง) เห็นลูกเสือหมอบลอบเข้ามาให้ยกลูกเสือยืนขึ้นทันทีและให้คอยอยู่ที่นั่น จะลอบเข้ามาจับกวางอีกไม่ได้ เมื่อหมดเวลาให้ผู้กำกับหรือรองผู้กำกับร้องขึ้นว่า "เวลาหมดแล้ว" แล้วลูกเสือทั้งหลายจะต้องยืนขึ้นตามที่ของตน ใครอยู่ใกล้ผู้กำกับมากที่สุด ผู้นั้นชนะ

จะเล่นการเล่นคล้ายอย่างนี้เพื่อลองดูว่าลูกเสือย่องเบา ๆ เป็นหรือไม่ก็ได้ ให้กรรมการคนหนึ่งผูกตาเสียแล้วให้วางลูกเสือห่างจากผู้ผูกตาราว ๑๐๐ หลา แล้วให้ลูกเสือค่อยย่องเข้ามาจนแตะตัวกรรมการได้ ลูกเสือจะต้องทำโดยเร็ว ราวนาทีครึ่งเพื่อจะได้มาแตะตัว "ข้ายโม่ง" ได้โดยไม่ให้เขาได้ยินเลย การเล่นนี้ควรเล่นตามที่ที่มีกิ่งไม้แห้ง ๆ หรือกรวดอยู่มาก

(๒) ย่องเข้าและรายงาน (หรือแฝงกายรายงาน)

ให้กรรมการอยู่ในที่แจ้ง แล้วให้ลูกเสือไปทางละคนหรือจะไปเป็นคู่ ๆ กันก็ได้ ให้ลูกเสือไปห่างกรรมการราว ๒๐ เส้น เมื่อกรรมการให้สัญญาโยกธง ลูกเสือทั้งหลายจะต้องซ่อนตนแล้วต้องพยายามแอบย่องจนเข้าใกล้กรรมการได้ เมื่อกรรมการโยกธงอีกครั้งหนึ่ง ลูกเสือทั้งหมดต้องยืนขึ้นแล้วเข้ามารายงานเรียงตัวว่า กรรมการได้ทำอะไรบ้าง จะให้รายงานปากเปล่าหรือเขียนก็ตามแต่จะสั่ง

ในระหว่างเวลาเล่น กรรมการต้องคอยระวังลูกเสือให้รอบข้าง และเมื่อกรรมการเห็นลูกเสือคนใดลูกเสือนั้นจะต้องถูกหักหมายออก ๒ หมายทุกครั้ง กรรมการจะทำกิริยาอาการอย่างไร ๆ ก็ได้ เช่นนั่งแล้วลุก, คุกเข่าส่องกล้อง, ซับเหงื่อ, ถอดหมวก, เดินวงไปวงมา เป็นต้น เพื่อจะให้ลูกเสือมีเรื่องเข้ามารายงานเท่านั้น

ถ้าลูกเสือรายงานถูกตามกิริยาอาการของกรรมการที่ได้กระทำไป จะได้หมาย ๓ หมายสำหรับข้อหนึ่ง

กรรมการควรทำแผ่นกระดาษมีช่องให้หมาย ต่าง ๆ มีช่องหมาย สำหรับหักออกมีชื่อลูกเสือและมีช่องเลขที่เสียก่อน เพื่อจะได้ไม่เปลืองเวลาที่ต้องตรวจต้องให้หมายมากมายไปเปล่า ๆ

(๓) จับลูกเสือ

ให้ลูกเสือคนหนึ่งล่วงหน้าไปซ่อนกำบังตัว แล้วจึงให้พวกที่ยังเหลืออยู่ออกตามหา ลูกเสือที่ไปซ่อนอยู่ก่อนต้องพยายามกลับมายังที่เดิมให้ได้โดยไม่ให้พวกที่ตามมาเห็นหรือจับได้ พวกที่ต้องตามหาจะออกตามแยกกันไปทุกทิศทุกทาง ถ้าผู้ซ่อนไปซ่อนห่างจากที่ที่ออกไปมาก พวกที่หาก็จำต้องแยกอยู่ห่างกันมาก เมื่อถึงที่ที่ผู้ซ่อนกำบังอยู่ และที่ผู้ซ่อนอยู่นั้นก็จะต้องเดินไกลกว่าจะกลับมาที่เดิมได้

(๔) สะกดรอย

ให้ลูกเสือหมู่หนึ่งสะกดรอยตามข้าศึกหมู่หนึ่งซึ่งกำลังเดินทัพอยู่ ลูกเสือหมู่สะกดรอยต้องพยายามเดินตาม "ข้าศึก" ให้ใกล้ที่สุดที่จะใกล้ได้ และควรจะส่งลูกเสือคนหนึ่งหรือสองคนเดินหน้าไปก่อน เพื่อจะได้ให้สัญญาว่ากองสะกดรอยควรเดินต่อไปหรือไม่ ถ้า "ข้าศึก" เห็นลูกเสือสะกดรอยตามมาให้ไล่ตามจับ ถ้าจับได้ลูกเสือนั้นจะต้องเดินต่อไปในกองข้าศึกด้วย "กองข้าศึก" จะแยกออกเป็นสองพวกก็ได้ แล้วให้รวมกันที่หลังหรือจะทิ้งไว้ แอบอยู่ข้างทางบ้างก็ได้ วิธีจับพวกสะกดรอยเพียงแต่แตะต้องตัวเท่านั้นก็นับว่าจับได้ ถ้ากองข้าศึกยังกันไม่ให้กองสะกดรอยตามมาได้ราวทาง ๘๐ เส้นหรือจับพวกสะกดรอยได้มากกว่าครึ่ง จะนับว่ากองข้าศึกเป็นผู้ชนะ

(การเล่นนี้จะเล่นในเวลาเดินทางไกลก็ได้ จะเห็นประโยชน์มาก เพราะที่ที่เดินไปก็เป็นที่ใหม่ ๆ แปลกตาเสมอ)

(๕) ซุ่ม

ให้กองลูกเสือเดินไปทางใหม่ และให้มีลูกเสือเป็นยามทั้งสองข้างคอยระวังภัย เมื่อจะมีข้าศึกซุ่มซ่อนซ่มคอยโจมตีอยู่ข้างทาง

ให้หมู่ลูกเสือ "ข้าศึก" ๒ หมู่เดินตามข้างหลังและพยายามส่งหมู่หนึ่งไปข้างหน้ากองที่เดินอยู่ แล้วโจมตีทั้งข้างหน้าและข้างหลัง

ให้หมู่ลูกเสือข้าศึกตามกองลูกเสือไปจนถึงที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเหมาะแก่การที่จะแยกหมู่อ้อมโอบไปข้างหน้าได้ ก็ให้หมู่หนึ่งเดินอ้อมโอบไป แล้วซุ่มอยู่ริมทาง พอกองเดินทางมาถึงให้ออกโจมตี และหมู่ที่ตามมาต้องช่วยตีกระหนาบด้วย ถ้าจะให้การตีกระหนาบสำเร็จ หมู่หลังกองต้องกะเวลาที่ให้เหมาะ คือเวลาที่กองเดินถึงที่ซุ่มของหมู่ที่ไปข้างหน้า

ถ้าพวกในกองใหญ่ แลเห็นหมู่ลูกเสือที่กำลังเดินอ้อมมา ก็ให้สะกดรอยไปตามจนถึงที่ซุ่มของหมู่ลูกเสือนั้น

การจับให้ใช้วิธีอย่างการเล่น "สะกดรอย" คือเพียงแต่แตะตัวกันก็นับว่าจับได้

ความรอบ

(๑) หรือผู้กำกับ

ให้แจกซองผนึกแก่ผู้นำหมู่ทุกคน ๆ ละซอง และบอกแก่ผู้นำหมู่ว่าในซองนั้นมีจดหมายสำคัญนัก และห้ามไม่ให้เปิดซองนั้นดูจนกว่าจะถึงเวลาที่กำหนดให้ การคอยเวลาเปิดดูข่าวสำคัญนี้ทำให้ผู้เล่นรู้สึกตื่นมาก และกระหายอยากดูข่าวทุกคน

เมื่อถึงเวลาที่กำหนดไว้ผู้นำหมู่ที่เล่นทุกคนก็เปิดซองออกดู ในซองนั้นมีแผนที่อย่างหยาบของตำบลแห่งหนึ่ง และมีคำสั่งดังนี้ – – – ทุกหมู่ทุกคนจะต้องไป

พร้อมพยกันที่สถานที่แห่งหนึ่ง ทุกหมู่จะแยกทางกันไปและต่างก็มุ่งไปที่ที่แห่งหนึ่งซึ่งผู้กำกับซ่อนตัวอยู่ ระวังอย่าให้วิ่งเขตแดนนัก เพราะว่าถ้าไม่ให้เล่นที่กว้าง ๆ ก็จะค้นหาผู้กำกับได้โดยเร็ว จะมีรางวัลให้แก่พวกแรกที่ได้พบผู้กำกับ ทุกหมู่ทุกพวกควรร่วมทำการหาด้วยกัน ถ้าหาผู้กำกับยังไม่พบเมื่อเวลาล่วงไปแล้วครึ่งชั่วโมงหรือชั่วโมงหนึ่งตามแต่กำหนดไว้ ผู้กำกับจะเป็นนกหวีดขึ้น เมื่อหมู่ต่าง ๆ มารวมพร้อมกันแล้วเป็นสัญญาว่าหมดเวลาเล่น แล้วหมู่ต่าง ๆ จะฝึกหัดการสอดแนมหรืออะไร ๆ ได้

สถานที่เล่นควรเป็นที่รก ๆ มีทางซ่อนซุ่มเหมาะ ๆ คำสั่งในซองผนึกควรมีทางเดินต่าง ๆ กัน แต่ไม่ควรให้สั้นยาวกว่ากัน เพื่อจะได้ไม่เสียเปรียบในทางเดินไกลเดินใกล้กว่ากัน

ซองผนึกนี้สอนให้ลูกเสือรู้จักสะกดใจไม่ให้เปิดซองดู เพราะความประสงค์อยากดูก่อนเวลาที่กำหนดให้

(๒) ค้นหาทรัพย์

การเล่นนี้ต้องการความสังเกตและเชาวน์ไหวพริบในการสะกดรอย จำนวนผู้เล่นไม่จำกัดวิธีเล่นมีหลายอย่าง ดังนี้.–

๑. มีทรัพย์ซ่อนอยู่ และลูกเสือรู้ว่าทรัพย์นั้นคืออะไร และได้ร่องรอยพอเป็นเค้าให้สืบค้นได้ เช่น (ก) มีหนังสือเขียนไว้ที่เสาประตูว่า "ไปทางตะวันตกแล้วตรวจดูประตูที่ ๓ ทางด้านเหนือของลำนำ" (ข) บนประตูนั้นมีเครื่องหมายลูกเสือชี้ไปทางที่ปิดประกาศซึ่งมีหนังสือเขียนไว้ว่า "ไปทางระหว่างทิศใต้กับทิศตะวันออกเฉียงใต้จนถึงเสาโทรเลขที่ ๒๒"

ควรเขียนคำที่พอเป็นร่องรอยได้ไว้ให้ผู้ที่มีไหวพริบคิดไว้ ไม่ควรเขียนไว้ให้ง่ายให้ขังนัก

๒. จะใช้ส้าลีหรือกระดาษสีผูกตามประตูรั้วต้นไม้ ฯลฯ ห่างกันราว ๑๐ ศอกไปตามทางที่ซ่อนทรัพย์ไว้ก็ได้ เมื่อไปถึงปลายทาง พอหมดส้าลีหรือกระดาษสีแล้ว ต้องเข้าใจว่าทรัพย์ที่ซ่อนไว้อยู่ห่างไปเท่านั้นเท่านี้ศอก จะทำทางหมายไว้

หลาย ๆ ทาง เป็นทางหลอกไว้บ้างก็ได้ แต่ทางเหล่านี้ต้องเป็นทางไปรวมที่ที่ซ่อนทรัพย์ หรือวนเวียนอยู่ในทางที่จะนำไปยังทรัพย์นั้นจริง ๆ ก็ได้

(๓) กระดาษขาด

มีผู้ว่าที่ลับสำหรับซ่อนคงอยู่ภายในหมู่บ้านหรือป่าแห่งหนึ่งเป็นแน่ – – – แต่ไม่รู้ว่าตรงไหนแท้เท่านั้น

ให้เขียนใจความแสดงหนทางที่จะนำไปยังที่ซ่อนบนกระดาษแผ่นหนึ่ง แล้วฉีกออกเป็น ๒ ท่อน เมื่อฉีกแล้วยื่นให้แก่หมู่ที่แข่งขันหมู่ละชิ้น

การที่แกล้งฉีกกระดาษนี้ออกก็ประสงค์จะให้การหา "ที่ลับ" นั้นยากขึ้นอย่างเดียวกันในธนาคารหัวหน้าเสมียน ๒ คนต่างก็มีลูกกุญแจคนละดอก คือกระดาษที่แจกนั้นเอง และต่างก็พยายามหาที่ลับ ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ซ่อนทรัพย์นั้น

(๔) ยิงสิ่งโต

สมมติให้ลูกเสือคนหนึ่งเป็นสิ่งโต ให้ลูกเสือ "สิ่งโต" นี้มีถั่วหรือเมล็ดอะไรเต็มกระเป๋า กับทั้งลูกเดนนิสหรือผลหูกวางราวครึ่งโหล แล้วให้เดินล่วงหน้าไปก่อนราวชั่วโมงหนึ่ง (ลูกเสือ "สิ่งโต" นี้ควรสวมรองเท้าที่มีเหล็กดอกเพื่อจะได้ยึดดินแน่นและทิ้งรอยไว้ด้วย)

เมื่อ "สิ่งโต" ออกไปได้ครึ่งชั่วโมงแล้ว ให้หมู่ลูกเสือตามไป มีลูกเดนนิสหรือผลหูกวางเป็นอาวุธคนละผลต่างลูกขึ้น เมื่อเห็นสิ่งโตเข้าจะได้ยิง (คือขว้าง)

"สิ่งโต" จะซ่อนตนหรือหมอบคลานหรือวิ่งก็ได้ตามใจ แต่ถ้า "สิ่งโต" ไปตามดินที่แข็ง "สิ่งโต" จะต้องโปรยเมล็ดถั่วหรือเมล็ดอะไรไว้ทุก ๆ ระยะห่าง ๒ หรือ ๓ วา เพื่อจะได้ทิ้งรอยไว้ให้ลูกเสือตามได้

ถ้าพวกที่ตามจับหา "สิ่งโต" ไม่ได้ จะนับว่าการเล่นนั้นเสมอกัน จะไม่นับว่าใครเป็นผู้แพ้หรือชนะ ถ้าพวกที่ตาม ๆ มาถึงที่ "สิ่งโต" ซ่อนอยู่และ "สิ่งโต" เอาลูกเดนนิสหรือลูกหูกวางปาถูกใคร ต้องนับว่าผู้ที่ถูกปานั้น "ตาย" และจะยิง (หรือปา) "สิ่งโต" นั้นไม่ได้ จะนับว่า "สิ่งโต" ตายก็เมื่อ "สิ่งโต" นั้นถูกยิง

๓ ครั้ง จะปาลูกเต๋านี้สิบลูก ๑ หรือผลหูกวางผล ๑ ได้ครั้งเดียวเท่านั้น ปาไปแล้วเก็บเอามาปาอีกไม่ได้

(๕) เกี่ยเศษผ้า

ให้หาเศษผ้าสีหม่น ๆ ยาวราวศอกหนึ่ง (ไม่ควรใช้ผ้าสีฉูดฉาด) ให้เอาเศษผ้านี้รายไปตามทางที่จะเล่น ก่อนเล่นควรขออนุญาตเจ้าของที่ที่เราจะต้องผ่านไป และควรจะสั่งให้ลูกเสือปิดประตูนาหรือสวนเมื่อผ่านไปแล้ว และห้ามไม่ให้แหกรั้วหรือทำอันตรายแก่สิ่งของต่าง ๆ ตามทาง

อย่าวางเศษผ้าตามพื้นดิน ควรผูกไว้ตามประตูหรือรั้วหรือกิ่งไม้ ที่ระยะไว้ราว ๑๒ วา ระหว่างเศษผ้าสองชิ้น ให้ลูกเสือสองหรือสามหมู่ออกเดินไปตามทางที่รายเศษผ้าไว้โดยเร็วที่สุดที่จะไปได้ และให้ลูกเสือเก็บเศษผ้านั้นมาด้วย เมื่อลูกเสือเห็นเศษผ้าก็ให้ร้องบอกขึ้น เพื่อลูกเสืออื่น ๆ จะได้รู้ว่าได้ไปถึงแค่ไหนแล้ว และให้ลูกเสือผู้พบเศษผ้านั้นยื่นเศษผ้าให้แก่ผู้นำหมู่

ขณะเมื่อเดินทางอยู่ ห้ามไม่ให้ลูกเสือคนหนึ่งคนใดร้องบอกขึ้น เว้นแต่จะได้พบเศษผ้าหมายทางเดินนั้นจริง ๆ

หมู่ที่เก็บเศษผ้าได้มากที่สุดเมื่อถึงปลายทางแล้วเป็นพวกที่ชนะ การเล่นนี้จะทำให้ผู้กำกับสังเกตลูกเสือได้ว่าคนไหนเป็นผู้ที่ฝาทางดีที่สุด

การเล่นนี้ทำให้ลูกเสือรู้จักดูเครื่องหมายร่องรอยทางเบื้องสูงได้ และจะทำไม่ให้ลูกเสือมีนิสัยก้มหน้ามองดูรอยแต่เบื้องต่ำเท่านั้น.

หลวงพณิชยศาสตร์วิธาน
นายหมู่ใหญ่
เจ้าหน้าที่ประจำแผนกรุปนายก

(คัดจากวิทยาจารย์ เล่ม ๑๘ พ.ศ. ๒๔๖๐ หน้า ๔๒๑)

พิมพ์ที่โรงพิมพ์
กรมสารบรรณทหารเรือ
นาวาเอก นพ โพธิรกวานนท์
ผู้พิมพ์โฆษณา ส. ก. ๐๗